

ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

(ΑΓΙΑΣ, ΚΥΔΩΝΙΑΣ (ΚΑΙ ΚΙΣΑΜΟΥ) ΚΑΙ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ)

Α. ΓΕΝΙΚΑ

1. Ἡ συγγραφή Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης μὲ ἀπησχόλησε πρῶτον μὲν κατὰ τὰ ἔτη 1938 - 1939, μετέπειτα δὲ κατὰ τὰ ἔτη 1946 - 1948, ὅτε καὶ ἀνεθεώρησα τὸ ἀρχικὸν χειρόγραφον. Αἱ κατόπιν πανεπιστημιακαὶ μου ἀσχολίαι ἠμπόδισαν νὰ φέρω εἰς πέρας καὶ δημοσιότητα τὸ ἔργον, μὲ τὴν εὐρύτητα τὴν ὁποῖαν τοῦ εἶχα δώσει. Πάντως ἐδημοσίευσα ἱκανὰς μονογραφίας εἴτε δι' ὠρισμένας περιόδους τῆς ἱστορίας ταύτης, εἴτε δι' ἐπισκοπὰς τῆς Κρήτης ἢ ἀπλῶς διὰ προσωπικότητας, ἔφερον δ' εἰς φῶς καὶ ἀνέκδοτον ὕλικόν, πρᾶγμα ὅπερ ἔπρουξαν καὶ ἱκανοὶ ἄλλοι μελετηταί. Ἐλπίζω δ' ὅτι ἡ ἐπὶ μέρος αὐτῆ ἐπεξεργασία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου ἐξ ἄλλου θὰ εὐκολύνουν τὴν τελικὴν διατύπωσιν τοῦ ἔργου καὶ θὰ πλουτίσουν αὐτὸ διὰ λεπτομερειῶν τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἐγνωρίζομεν ἄλλως. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὅταν τις ἐπιληφθῆ τῆς μελέτης ἑνὸς βασικοῦ θέματος δίδει καὶ εἰς ἄλλους τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐμφανίσουν τὰς ἐρεῦνας των ἢ νὰ διατυπώσουν τὰς γνώμας των, ἡ δὲ ἔρευνα καὶ ἡ συζήτησις πάντοτε προάγει τὰ θέματα.

2. Εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν περαιτέρω εἰδήσεων καὶ καταλόγων προβαίνω ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ τιμητικοῦ τόμου διὰ τὸν ἐπίσκοπον Κυδωνίας (καὶ Ἀποκορώνου) ἐμὸν δὲ συμπολίτην, πνευματικὸν πατέρα καὶ σεβαστὸν φίλον κ. Ἀγαθάγγελον Ξηρουχάκην.

Κατ' ἀρχὴν φρονῶ ὅτι οὔτε δύναται οὔτε πρέπει νὰ συγγραφῆται μεμονωμένως καὶ κατ' ἐπισκοπὰς ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, τοῦτο δὲ διότι τόσον συνάπτεται ἡ δράσις καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλην ἐπαρχίαν (κοινὴ διοίκησις, ἐπαρχιακὴ σύνοδος, συμμετοχὴ εἰς οἰκουμενικὰς συνόδους, ἐκχριστιανισμός, περιπέτεται ἐκ πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων καὶ μεταβολῶν, καταργήσεις καὶ ἀνασυστάσεις ἐπισκοπῶν κλπ.), ὥστε θὰ ἠναγκάζετό τις νὰ ἐπανελαμβάνῃ τὰ αὐτὰ πράγματα ἐκάστοτε, διασπῶν τὴν ἀναγκαίαν οἰκονομίαν.

Ἐν ταῦτοις τὸ παρὸν δημοσίευμα δὲν ἔχει τόπον ἱστορίας, ἀλλ' εἶναι εἶδος τι conspectus τῆς δράσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ προσφέρεται πρὸς γνώσιν τῶν μὲν, ἀμιλλαν τῶν δὲ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐν αὐτῷ εἰδήσεων. Ὡς ἐκ τούτου τὸ

μὲν ἱστορικὸν μέρος ἐγράφη ἀφηγηματικῶς τὸ δὲ ἱστοριοδιφικὸν μετὰ τῶν παραπομπῶν τεκμηριωμένον.

3. Διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, ἀρχαίας καὶ ἀποστολικῆς, ἐπομένως καὶ παντὸς διαγράμματος ἀφορῶντος εἰς ἐπισκοπὴν αὐτῆς, ὡς πηγαὶ χρησιμεύουν: α') αἱ ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ τῶν τακτικῶν εἰδήσεις· β') ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων· γ) ἐκ τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων καὶ ἱστορικῶν ἐγγράφων· δ') ἐκ παντοίας ἀρχαϊκῆς ὕλης (προκειμένου περὶ τῶν ἐποχῶν ἰδίᾳ ἐνετοκρατίας, τουρκοκρατίας καὶ νεωτάτης)· ε') ἐκ παντοίας φιλολογικῆς ὕλης, δεδομένου ὅτι συνεξετάζεται καὶ τὸ συγγραφικὸν ἔργον πολλῶν ἱερωμένων, κατ' ἀναλογίαν δὲ ζ') ἐκ παντοίας καλλιτεχνικῆς ὕλης (ἀρχιτεκτονημάτων καὶ τοῦ κόσμου αὐτῶν, εἰκόνων, μουσικῶν ἔργων κλπ.), δεδομένου ὅτι διὰ τῆς τέχνης ἐξεφράσθη τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τῶν Κρητῶν, εἰς εὐρείαν μάλιστα κλίμακα, διὰ πολλῶν ἐνοπιῶν καλλιτεχνῶν, ἐργασθέντων ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς νήσου.

Ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν βοηθημάτων δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ βιβλιογραφία εἶναι ποικίλη, οὐχὶ τῆς αὐτῆς ἀξίας πάντοτε καὶ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου συντεταγμένη. Ἡ γνώσις ἡμῶν περὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλ. Κρήτης ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι πενιχρά. Τὴν καθ' αὐτὸ βυζαντινὴν περίοδον ἐφώτισαν μελέται τοῦ Γεωρ. Κονιδάρη καὶ ἐμοῦ. Τὴν Ἐνετοκρατίαν τοῦ Στεφ. Ξανθουδίδου, τοῦ G. Gerola, τοῦ γράφοντος κἄ. Τὴν Τουρκοκρατίαν ἐργασίαι ἰδικαί μου, τοῦ Μ. Ἰ. Μανούσακα, τοῦ Β. Λιούρδα κἄ. Ἐκ τῆς ἀπόψεως τέχνης τέλος, μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔξη αἱ δημοσιεύσεις κἄ. ἐργασίαι τῶν Ν. Πλάτωνος, Κ. Καλοκύρη, Ν. Δρανδάκη, Κωνστ. Λασιθιωτάκη καὶ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἄν. Ὀρλάνδου, προστεθεῖσαι εἰς τὰς παλαιότερας τοῦ G. Gerola ἡρχισαν νὰ φωτίζουν τὸ θέμα.

Ἐπίσης ἡ δημοσίευσίς τῶν ἐγγράφων τῶν ἀφορῶντων εἰς τὴν Ἐκκλ. Κρήτης καὶ τὰς μονὰς αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀειμν. Στεφ. Ξανθουδίδου, ἐπισκόπου Λάμπης Εὐμενίου Φανουράκη, ἐμοῦ καὶ ἄλλων προήγαγε τὴν ἔρευναν.

Τὴν γνώσιν ἡμῶν περὶ τῆς Ἐκκλ. Κρήτης ἐνίσχυσεν ἔτι ἡ καταγραφὴ καὶ μελέτη χειρῶν, ἡ δημοσίευσίς μελετῶν περὶ τῶν μονῶν αὐτῆς, ἡ ἔρευνα γενικωτέρων ἢ καὶ εἰδικῶν ἀγιολογικῶν θεμάτων, ἡ ἐξέτασις τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Κρήτῃ ἐκπαιδεύσεως κἄ. συναφῆ ἔγχειρήματα.

4. Πολλὰ εἶναι ἀκόμη τὰ desiderata τοῦ ὅλου θέματος. Ἡ βυζαντινὴ περίοδος ἔχει ἀνάγκην μεγαλυτέρας ἐπακριβώσεως, ἡ δ' ἔρευνα τῶν ἀρχείων τῆς Ἐνετίας ἴσως θὰ παρουσιάσῃ ἐκπλήξεις ἀναλόγους πρὸς τὰς ἐκ τῶν μεταφραζομένων ἐν Ἡρακλείῳ τουρκοικῶν ἀρ-

χείων. Ἡ σκαπάνη θὰ πληροφορήσῃ ἡμᾶς περὶ πόλεων, βασιλικῶν, ναῶν κἄ. ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων. Ἡ δημοσίευσις καταλόγων τῶν βιβλιοθηκῶν συγχρονισμένων καὶ τὸ ἀνοιγμα τῶν βιβλιοθηκῶν δυσπροσίτων μοναστηρίων ἴσως φωτίσῃ περιόδους ὀλοκλήρους (ὡς ἔγινε μὲ τὴν ἐπισκοπὴν Συβροῦτου > Σουαρεὶ ἀπὸ τὸ εἶθρημα ἄλλοτε τοῦ πατρὸς V. Laurent). Ἡ μελέτη τῆς κρητικῆς τοιχογραφίας εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν της, ἐνῶ ἡ τέχνη τῶν φορητῶν εἰκόνων παρῶσιάζει ἀκόμη ἐκπλήξεις (οἷα ἡ ὑπὸ τοῦ Μαν. Χατζηδάκη ἀποκάλυψις τοῦ ζωγράφου Εὐφροσύνου). Τὰ διοικητικὰ θέματα, ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας (ὅτε ἄριστα δύναται νὰ ἐρευνηθῇ) εἶναι ἐν πολλοῖς ἀνερευνητά. Μεγάλῃ δὲ πρέπει ν' ἀναμένεται ἡ ἐπικουρία τῆς Γραμματολογίας, ἡ ὁποία θὰ φωτίσῃ τὴν δρᾶσιν ἑκατοντάδων λογίων ἱερωμένων, συγγραφέων τῆς θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας, κωδικογράφων, μουσικολόγων, ἀξιωματούχων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνάλογον προσφορὰν θὰ ἔχωμεν ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν, ἐξακριβοῦσαν τὸν ρόλον πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς μεγαλονήσου, ἀναφερόμενον κάποτε καὶ εἰς πολιτικὰ θέματα.

5. Εἰς τὸ ἀνωτέρω διάγραμμα προβαίνω διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ ὅλου προβλήματος καὶ πρὸς παρακίνησιν τῶν ἐρευνητῶν καὶ ποικίλων μελετητῶν. Διότι ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας θὰ συνθέσῃ πολυαρίθμους ἐρεῦνας, ἀπόψεις, γνώμας καὶ ἀντιφάσεις τῶν ἐπὶ μέρος μελετητῶν, θεολόγων, ἀρχαιολόγων, ἱστορικῶν, φιλολόγων, νομομαθῶν, οἰκονομολόγων κἄ.

Παρὰ ταῦτα δὲν δύναμαι νὰ ἔκταθῶ εἰς ὅλον τὸ πρῶτον τῶν ἐρευνητῶν, προκειμένου περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας. Διό, μετὰ σύντομον ἱστορικὴν ἀναδρομὴν, θὰ παραθέσω καὶ πίνακας τῶν ἐπισκόπων (ἀμφοτέρων τῶν δογματῶν), τῶν μοναστηρίων καὶ σύντομὰ τινα φιλολογικὰ διαγράμματα περὶ τινων προσωπικοτήτων τῶν γραμμάτων καὶ τῆς δράσεως, ἐκ τοῦ κλήρου τοῦ γεννηθέντος ἢ δράσαντος ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας.

B. ἈΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ — Α. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ¹

1. Οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἰδιαιτερον διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ

¹) Πρβλ. τὰς τελευταίας μελέτας: τοῦ συναδέλφου Γερασίμου Κονιδάρη, Αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι καὶ τοῦ δεκάτου αἰῶνος, «Κρητικὰ Χρονικά» Ζ', 1953, σσ. 462 - 478, μετὰ δύο πινάκων καὶ τὴν ἐμὴν: Ν. Β. Γωμαδάκη, Ἡ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς 9' - 19' αἰῶνας καὶ ὁ τίτλος τοῦ προκαθημένου αὐτῆς, ΕΕΒΣ ΚΔ', 1954, σσ. 67 - 107.

Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην καὶ ἰδίᾳ τὴν περιοχὴν τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας. Ἐπόμενον ἦτο πόλις τῆς σημασίας τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας, ἀκμάζουσα ἔτι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα, νὰ ἔχη ἰουδαϊκὴν παροικίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐν μέρει νὰ προέρχωνται οἱ Κρήτες τῶν Πράξεων (2, 11) οἱ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς εὐρεθέντες ἐν Ἱεροσολύμοις. Εἴτε δι' αὐτῶν, εἴτε διὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Κρήτης Τίτου, ὁ Χριστιανισμὸς θὰ μετεδόθη καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην, ὅπου — λόγῳ τοῦ πολυανθρώπου τῆς πόλεως — ἡ Κυδωνία θὰ ἐγένετο ἔδρα ἐπισκόπου, ἔχουσα χριστιανικὴν «παροικίαν».

2. Ὅπως δὴποτε κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Σαρδικῆς (342/3) παρέστη ἐπίσκοπος Κυδωνίας, ὥστε ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ τετάρτου αἰῶνος νὰ ἔλωμεν ἀσφαλῆ μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐπισκοπῆς. Ὅτι δ' αὕτη ἠκολούθει τὰς τύχας τῶν λοιπῶν τῆς νήσου ἐπισκοπῶν καὶ ὑπήγετο εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Γορτύνης, ὑπαγόμενον πάλιν εἰς τὴν ὑπὸ τὸν ἅπαν ἑξαρχίαν τοῦ Ἰλλυρικῆ εἶναι εὐνόητον. Τὴν πρὸς τὸν Λέοντα Α' (457/8) ἐπιστολὴν ἔχει ὑπογράψει μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας. Γόν ἔκτον αἰῶνα εἰς τὸν Συνέκδημον τοῦ Ἱεροκλέους ἡ ἐπαρχία Κρήτης ὑπὸ Κονσιλιάριον φέρεται ἔχουσα κβ' πόλεις, ἐν αἷς ἡ Κυδωνία. Ἐπίσκοπον Κυδωνίας παριστάμενον εἰς τὰς οἰκουμενικὰς Συνόδους δὲν θὰ εἴρωμεν (κατὰ τὰς γνωστὰς πηγὰς) μέχρι τοῦ 691/2, ὅτε οὗτος μετέσχε τῆς Πενθέκτης. Αἱ συνθήκαι ζωῆς, οἱ πειραταὶ, ἡ ἀπόστασις καὶ ἄλλοι λόγοι συνετέλουν ὥστε — ὅταν ἡ ἐπισκοπὴ εἶχεν ἐπίσκοπον (διότι ἦτο δυνατὸν νὰ χηρεῦη) μὴ γέροντα, δυνάμενον νὰ ταξιδεύσῃ — πολλάκις νὰ μὴ ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὰς Συνόδους. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ σημάνῃ ὅτι διεκόπη ποτὲ ἡ συνεχὴς αὐτῆς ὑπαρξις.

Ὡς πρὸς τὴν ὑπαγωγὴν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως (731), ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ ἡ Κυδωνία ἠκολούθησε τὸν νέον τοῦτον καὶ φυσικώτερον προσανατολισμὸν.

3. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν «τακτικῶν»²⁾ εἰς μὲν τὸ Λέοντος Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ε' (731 - 746) ὁ Κυδωνίας φέρεται κατέχων τὴν προτελευταίαν ἑνδεκάτην θέσιν (ἐνῶ τὴν ὀγδόην εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου, 787), εἰς δὲ τὰ τακτικὰ 8ον καὶ 9ον τοῦ ἐνάτου αἰῶνος τὴν δεκάτην ὀγδόην. Εἰς τακτικὸν δὲ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου (980) τὴν ὀγδόην ἐπὶ ἑνδεκα ἐπισκοπῶν. Πάντως ἡ γεωγραφικὴ θέσις ἐπηρέαζε τὴν ἐν τῇ ἀναγραφῇ σειρὰν τοῦ Κυδωνίας, τιθεμένων πρώτων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης.

4. Ἐνδιαφέρον θὰ ἦτο νὰ γνωρίζωμεν τί ἀκριβῶς ἐγένετο κατὰ

²⁾ Πρβλ. τὸν Β' παρὰ Κ ο ν ι δ ἄ ρ η, Ἐνθ' ἀνωτ. πίνακα.

τὴν Ἀραβοκρατίαν. Οἱ Σαρακηνοί, προερχόμενοι ἐξ Αἰγύπτου, ἔφθασαν εἰς Κρήτην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 826 - 827 καὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Νήσου. Ἡ κυριαρχία των ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ 961, ὅτε ὁ στρατηγὸς τότε, Νικηφόρος Φωκάς ἠλευθέρωσε τὴν μεγαλόνησον. Μεταγενέστεραι πληροφοροὶ ἀναφέρουν ὅτι τρεῖς ἐκ τῶν πόλεων τῆς Κρήτης, ἐν αἷς καὶ ἡ Κυδωνία, ἔμειναν ἀνάλωτοι³. Τοῦτο φαίνεται ὅπως ἀπίθανον καὶ δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς διατηρήσεως ἐν αὐταῖς ἀρχοντολογίου ἐκ τῶν ἐντοπίων, ὑποτασσομένου εἰς τοὺς νέους κυριάρχους, πρὸς τοὺς ὁποίους θὰ ἦλθον εἰς ἐπιμεξίαν (κατὰ τὰ γενόμενα μετὰ ταῦτα ἐπὶ Ἐνετῶν). Ἀσαφῆ εἶναι καὶ τὰ περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἐξισλαμισμοῦ τῶν δουλωθέντων Κρητῶν. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐγεννήθη ἢ φήμη, ὅτι οἱ Κρητες ἐξισλαμίσθησαν καὶ ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν. Ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι ὑπερβολικά. Οἱ Ἀραβες καὶ ὀλίγοι ἦλθον καὶ χωρὶς γυναῖκας. Ἡ ἐπιμεξία εἶναι ἐπόμενον (καὶ μάλιστα διὰ πειρατικῶν λαῶν) νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς παραθαλασσίας πόλεις τῆς Νήσου. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἀνσυνέονται αἱ πόλεις, μένει πάντοτε ἀνέπαφος, μολοντί ὑποφέρει πολλὰ ἀπὸ τὰς τοιαύτας μεταβολάς. Ἐπομένως δὲν ἔχομεν λόγους διὰ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ὄρεινὴ περιοχὴ τῆς Κυδωνίας καὶ τῆς ἄλλης Δυτικῆς Κρήτης ἦτο δυνατόν νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξισλαμισμόν, ἢ νὰ ὑποστῇ ἔξαραβισμόν. Ἡ ἐξήγησις τὴν ὁποίαν πρὸ πολλοῦ ἤδιδε ἔδωκα⁴ εἶναι ἄλλη: Ὅταν ἡ Κρήτη ἠλώθη, τὸ Βυζάντιον ἦτο εἰκονομαχικὸν καὶ ἠνωμένον μετὰ τὴν Δύσιν, ὅταν ἐλευθερώθη ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἦτο εἰκονόφιλον καὶ βαθεῖαι διαφοραὶ μετὰ τὴν Δύσιν εἶχον ἐγείρει δογματικὰς ἔριδας καὶ δημιουργήσει τὸ κλίμα τοῦ μετὰ ταῦτα διχασμοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν ἡ Κρήτη εἶχε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀραβοκρατίας μόνον ὑπεροχίους ἐπισκόπους, καὶ τοῦτο φαίνεται τὸ πιθανώτερον, ἢ κατάστασις τοῦ κλήρου, τῶν ναῶν, τοῦ μοναχικοῦ βίου, τῆς λατρείας, τῶν ἡθῶν, πρέπει νὰ ἦτο τὸ 961 ἀθλία. Αὐτὸς ἦτο ὁ ῥόλος τοῦ Νίκωνος, νὰ ἐπαναφέρῃ ἀποιμάντους λαοὺς εἰς τὴν ἰρίβον τῆς ἀληθείας. Εἶναι καταπληκτικὴ ἡ εὐπιστία μετὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἐδέχθησαν τὰ περὶ ἐξισλαμισμοῦ, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναχαιτίσῃ ὁ κληρονομημένος (καὶ μέσω τῆς σκληροτάτης ἐνετοκρατίας καὶ τῆς βαρβάρου

³) Πρβλ. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς, Ἀθ. 1948, σ. 111, ὅπου αἱ παραπομπαὶ εἰς Γενέσιον καὶ Σφραγιστῆν.

⁴) L' ile de Crète n' a jamais subi une altération ethnologique pendant l' occupation arabe. Studi Biz. Neoell. 7, 1953, σ. 486 (ἀνακοίνωσις εἰς τὸ Ἡ' Βυζαντ. Συνέδριον τοῦ Παλέριου, Ἀπρίλ. 1951).

τουρκοκρατίας) ἀμιγῆς ἑλληνισμός, ἀπὸ ἀπόψεως γλώσσης, ἐθίμων, θρησκείας κλπ. τοῦ ἐντοπίου πληθυσμοῦ τῆς Νήσου.

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Κυδωνίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀραβοκρατίας δὲν εἶχεν ἐπιτοπίως ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον, καὶ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ στάθμη κατέπεσεν. Πῶς ἐχειροτονοῦντο οἱ ἱερεῖς, πῶς ἠτοιμάζετο τὸ ἱερατεῖον, δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ γνωρίζωμεν, οὔτε νὰ συμπεράνωμεν. Ἄγνωστος δὲ ἂν καὶ ὁ τίτλος τοῦ Κυδωνίας ἐδόθη εἰς ὑπερόριον ἀρχιερέα, δηλονότι διαμένοντα ἔξω τῆς Νήσου, ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς χριστιανικῆς (προβυζαντινῆς) καὶ πρώτης βυζαντινῆς περιόδου εἰς τὴν περιοχὴν Κυδωνίας εἶναι ὑποτυπώδης, συμπεράσματα δὲ περὶ τῶν ἀνεγερθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ναῶν (βασιλικῶν, βαπτιστηρίων) δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν ἄλλως.

5. Ἐν Κων)λει ἔζησεν ὁ ἅγιος Νικόλαος Κυδωνιεύς, ἡγούμενος τῶν Στουδίου κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα, τοῦ ὁποῦ ἔχομεν τὸν βίον⁵.

Γ. ΔΕΥΤΕΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

1. Τὸ κυριώτερον πρόσωπον τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ὡς δραῶσαν εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην (καὶ εἰς τὰ ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας) κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἀρχόμενον, εἶναι ὁ ἐκ Σίβης Πυργιωτίσης καταγόμενος λόγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος⁶. Τῆς προσωπικότητος ταύτης ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς τὴν διαθήκην (1027), ἔξ ἄλλου τὰ κτίσματα. Ἡ δραστηριότης τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε μεταξὺ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης καὶ Κισάμου, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ λόγιος οὗτος καὶ δραστήριος ἀνὴρ εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ δυτικοῦ τομέως τῆς Νήσου. Εἰς τὴν δραστηριότητα τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ἐν τοῖς ὄριοις τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας ὑπάγονται :

α') ἡ κτίσις τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὰ σημερινὰ Δράμια Ἀποκορώνου,

β') ἡ κτίσις τῆς Παναγίας μεταξὺ Κουφοῦ καὶ Ἀλυκιανοῦ, καὶ

⁵) Migne P. G. 105, στ. 864 - 925. Πρβλ. καὶ Β. Λαούρδαν, Κρ. Χρ. Ε', 1951, σ. 60 σημ.

⁶) Πρβλ. L. Petit. Saint Jean Xenos l'Ermite d'après son autobiographie, «Analecta Bollandiana» 42, 1924, σσ. 5 - 20. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ, Κρ. Χρον. Β', 1948, σσ. 47 - 72 (πίν. Α' καὶ Β'), ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἡ μονὴ Κοιμπελῆ. Τοῦ αὐτοῦ, Ὑμνογραφικὰ καὶ ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ξένου καὶ τρεῖς νέοι συγγραφεῖς κανόνων, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 314 - 330.

γ') ἢ κτίσις τοῦ μοναστηρίου τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἐρειπωμένον εἰς θέσιν Κουμπελῆ Ἀκρωτηρίου (Μελέχα).

Πολλῶν μεγαλυτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησε διὰ τοῦ θανάτου του. Ὁ ἅγιος ἀνὴρ ἐκοιμήθη εἰς τὸ ἡσυχαστήριον τοῦ παναρχαίου σπηλαίου τοῦ Γδερνέττου, ὅπου φαίνεται ὅτι συνήγειρε καὶ πολλοὺς ἄλλους μοναστάς. Ἡ μνήμη του ταχέως συνεχύθη, ἐθεωρήθη δ' ὡς ζήσας ἐκεῖ εἰς ἡμιαγρίαν κατάστασιν καὶ τοξευθεὶς ὑπὸ βοσκοῦ, ἔνεκα δὲ τοῦ πλήγματος ἀποθανών. Ἔτσι ὁ Ἅϊ - Γιάννης τοῦ Γουβερνιέττου ἐχωρίσθη ἀπὸ τὸν Ἅϊ - Κύρ - Γιάννη τοῦ Μυριοκεφάλου καὶ τῆς Κισιάμου, ὥστε καὶ εἰς ἄλλην ἡμέραν τοπικῶς νὰ ἐορτάζεται καὶ ἄλλη ἀκολουθία νὰ ἔχη δι' ἓνα ἕκαστον συνταχθῆ. Ἡ πλάνη εἶναι ἤδη παλαιὰ καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ πράγματος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξέ- νισε πολλούς. Ὁ ρόλος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ὑπῆρξε μορφωτικός. Διὰ τῆς ιδρύσεως μικρῶν μοναστικῶν κέντρων ἐνίσχυσε τὴν ὀρθοδοξίαν, τὴν παιδείαν καὶ τὸν θρησκευτικὸν ζῆλον τῶν συμπατριωτῶν του.

Παραλλήλως πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ ἁγίου πρέπει νὰ νοηθῆ ἡ διὰ τῆς ἀνασυστάσεως καὶ κανονικῆς λειτουργίας καὶ διαδοχῆς τῶν ἐπισκοπῶν τῆς Κρήτης ἐπελθοῦσα ἐπιβολὴ τῆς Ὀρθοδοξίας.

2. Πότε ἀκριβῶς ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία Κυδωνία δὲν γνωρίζομεν¹⁾. Πιθανώτατα εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἀραβοκρατία. Πόλισμα ὅμως περὶ τὴν παλαιὰν ἀκρόπολιν αὐτῆς, φυσικὸν ἀνάχωμα παρὰ τὴν θάλασσαν (τὸ σημερινὸν Καστέλλι Χανίων) πρέπει νὰ ὑπῆρχε πάντοτε, ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ὠνομάζετο τοῦτο ἢ Λαχανέας ἢ Ἀλχανία ἢ ἀπλῶς Χανία (Χυννία κατὰ Κουρμούλην)²⁾. Τὸ 1204 διὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας ἡ Κρήτη πίπτει εἰς τοὺς Φράγκους, καὶ οἱ Γενοᾶται, πρῶτοι κύριοι τῆς μεγαλονήσου, κτίζουν πύργον εἰς τὴν θέσιν τῆς παραθαλασσίας Κυδωνίας, τῆς ὁποίας τὴν μικρὰν ἀκρόπολιν περιέβαλλε βυζαντινὸν φρούριον. Ἀπὸ τοῦ 1210 οἱ Ἑνετοὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν νῆσον μέχρι τοῦ 1645, ὅτε διὰ πολέμου καταλαμβάνουν αὐτὴν οἱ Τοῦρκοι. Οἱ Φράγκοι κατ' ἀρχὴν κατέλαβον τὰς ἐκκλησιαστικὰς κτήσεις, ἐξέωσαν δὲ καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Νήσου ὄσους, ἀκολουθοῦντες τὸν

¹⁾ Πρβλ. Margh. Guarducci, *Inscriptiones Creticae* II, X, 104, 113.

²⁾ Πρβλ. Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη, *Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως Χαννία, Ἀθήναι 1937. Ν. Β. Τωμαδάκη, Λαχανέας—La Canea, Χανία—Χανιά, «Ἀθηνα» ΜΗ, 1938, σσ. 91 - 118. Ν. Πλάτωνος, Χανία—Ἀλχανία ΕΕΚΣ Γ', 1940, σσ. 227 - 235. Τοῦ αὐτοῦ, Συμπληρωματικά τινα εἰς τὰ περὶ προελεύσεως τοῦ ὀνόματος Χανία, Κρ. Χρ. Α', 1947, σσ. 248 - 255. Στυλ. Γ. Καψωμένου, Τὸ τοπωνύμιον Χανία, Κρ. Χρ. Β', 1948, σσ. 181 - 186.*

ἀρχιεπισκοπὸν των, δὲν εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Νίκαιαν, παρὰ τῷ ἐκεῖ Ἑλληνι αὐτοκράτορι. Τὸ σχίσμα εἶχεν ἤδη ἐπέλθει πρὸ πολλοῦ, 250 ἔτη ὑπῆρξαν ὑπερρακετὰ διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ ἀπαλείψουν τὰ ἴχνη τῆς ἀραβοκρατίας, νὰ ἐνισχύσουν τὴν παιδείαν, νὰ ἀναδιοργανώσουν τὴν Ἐκκλησίαν, νὰ πλημμυρίσουν τὴν νῆσον μὲ χειρόγραφα (τὰ ὁποῖα ἐξηκολούθουν ἀντιγραφόμενα καὶ μελετώμενα καὶ ἐπὶ ἐνετοκρατίας). Ἡ ὀρθοδοξία ἦτο τόσον στερεά, ὥστε καμμία πολιτικὴ μεταβολή, καμμία ἀποδιοργάνωσις τῆς διοικητικῆς μηχανῆς τῆς Ἐκκλησίας νὰ δύναται νὰ ὑποτάξῃ αὐτὴν εἰς τὸν Πάπαν. Κατ' ἀνάγκην οἱ Ἑνετοί, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν συστηματικὴν ἀντιδρᾶσιν τῶν ὑποτεταγμένων Κρητῶν, διαρκῶς ἐπαναστατούντων, παρεχώρησαν εἰς αὐτοὺς θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ὑπὸ περιορισμούς. Ὑπῆρχον ὀρθόδοξοι ναοί, μικρὰ μοναστήρια, ὀρθόδοξος πολυάριθμος, πτωχός, πολλάκις καὶ ἀπαίδευτος, κληρὸς. Αἱ ἐπισκοπαὶ κατελήφθησαν διὰ Λατίνων, στελλομένων ἔξωθεν. Ὑπὸ τοὺς λατίνους τούτους ὑπέκειντο οἱ πρωτοπαπαδεὲς ὀρθόδοξοι, ὑποκρινόμενοι τοὺς οὐνίτας (κάποτε καὶ συνειδητοὶ συμπράκτορες τῶν κατακτητῶν). Ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς, ἐστερημένος ἀρχιερέων, ὑπήγετο εἰς τοὺς οὐνίτας τούτους, ἐχειροτονεῖτο ὁμῶς ἔξω τῆς Νήσου (Κύθηρα, Ἐπτάνησα, Κάραπαθον) ἀπὸ ὀρθόδοξους ἀρχιερεῖς. Οὕτω καὶ εἰς τὴν Κυδωνίαν ὀρθόδοξος μὲν ἀρχιερεὺς δὲν ὑπῆρχεν, ὁ δὲ Λατίνος κατήργησε καὶ τὴν ἀρχαίαν προσωνυμίαν, ὀνομασθεὶς *Agriensis* ἀπὸ τῆς Ἀγίας (Ἐπισκοπῆς) τῆς ἔξω τῶν Χανίων, ὅπου ὑπῆρχεν εὐμεγέθης πρὶν ναὸς τῆς ὀρθόδοξου ἐπισκοπῆς, πιθανῶς δὲ καὶ ἔπαυλις τοῦ ὀρθόδοξου ἐπισκόπου.

Ἄλλωστε ἀπὸ τοῦ 1252 συνφκίσθησαν τὰ Χανιά εἰς τὸ σημεῖον τῆς παλαιᾶς πόλεως, ὅπου μετὰ ταῦτα ἠγέρθη τὸ ἐνετικὸν φρούριον, καὶ ἡ νέα ὀνομασία (*La Canea* ἢ *Canea* ἢ *Cania* ἰταλιστὶ) ἀντικατέστησε τὸ τῆς ἀρχαίας καὶ ἐνδόξου πόλεως, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐδήλου μόνον τὴν ἀγροτικὴν αὐτῆς περιοχὴν (ἐπαρχία Κυδωνίας, ὡς καὶ νῦν). Παρὰ τὸν ὀρθόδοξον πρωτοπαπᾶν, ὑπῆρχε καὶ πρωτοψάλτης. Ποῖοι ἀκριβῶς ἦσαν οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως ὀρθόδοξοι ναοὶ δὲν γνωρίζομεν, διότι μόνον ὁ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων διεσώθη, διατελέσας καὶ καθεδρικός μετὰ ταῦτα ἐπὶ τουρκοκρατίας*.

3. Δεδομένου ὅτι ἡ Ἑνετία διὰ νὰ ἐπιβληθῇ ἐχρησιμοποίησε, πλὴν τοῦ ἐπεισάκτου ἀρχοντολογίου (Ἰταλῶν ἰδίᾳ μὴ Βενετῶν), τὸ παλαιὸν

*) Ν. Β. Τωμαδάκη, Μεταβυζαντινὰ Κρητικὰ μνημεῖα, Α' Ἄγιοι Ἀναργυροὶ παλαιὸς καθεδρικός ναὸς Χανίων, ΒΝΙ 10, 1933, σσ. 307 - 319. Ὁ ναὸς σώζεται καὶ σήμερον, ἔχων ἐπεκταθῆ. ἐν αὐτῷ δὲ ὑπάρχουν ἀνηρητημένοι δύο ὠραϊότατοι πίνακες κρητικῆς τέχνης (15') τῆς Δευτέρας Παρουσίας καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

βυζαντινὸν ἀρχοντολόγιον, τὸ ὁποῖον διωργάνωσε φεουδαρχικῶς, ταχέως ἐγεννήθη μία εὐπορος τάξις, ἡ ὁποία ἐθρόθηκεν ὀρθόδοξως, ἀφωμίωμεν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπεισάκτους μὲ τοὺς ὁποίους ἤρχετο εἰς ἐπιγαμίας. Οἱ εὐγενεῖς οὗτοι ὀρθόδοξοι εἶχον οἰκίας ἐν τῇ πόλει καὶ κτήματα εἰς τὰς ἐξοχάς. Παρὰ τὰ κτήματα ὑπῆρχον πάντοτε οἱ προσωπικοὶ τῶν εὐγενῶν οἰκῶν ναοί, μικρὰ κτίσματα (καὶ τὸ ὅτι ἦσαν οἰκογενειακοὶ ἐξηγεῖ τὴν μικρὰν τῶν ἔκτασιν), εἰκονογραφημένοι, ὀρθόδοξοι ὡς πρὸς τοὺς λειτουργοὺς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ προσηματολισμένοι πρὸς τὸ Βυζάντιον, τοῦ ὁποίου τοὺς βασιλεῖς κάποτε ἐμνημόνεον εἰς τὰς κτητορικὰς τῶν ἐπιγραφάς! Εἰς αὐτὸ τὸ εὐγενὲς ἑλληνοορθόδοξον ἀρχοντολόγιον ὀφείλομεν τὴν ἰδρυσιν, τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν συντήρησιν τῶν πολυαρίθμων ναυδρίων, πολλὰ τῶν ὁποίων σώζονται ἀκέραια μέχρις ἡμῶν.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχοντολόγιον ὀφείλομεν τὰ μεγάλα μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Βεβαίως οἱ μοναχοὶ ἦσαν λαϊκοὶ τύποι, ἀσκηταὶ ἐν πολλοῖς, ζῶντες ὑπὸ ἀθλίας συνθήκας εἰς τὰ ἀκρωτήρια (Μελέχα, Ραβδούχα π. χ.). Ἄλλὰ τοὺς ἐν λόγῳ μοναχοὺς συνώκισαν εἰς κέντρα ἄνδρες οἵοι οἱ ἀδελφοὶ Ἰερεμίας καὶ Βενέδικτος οἱ Τζαγκαρόλοι, ἑλληνοορθόδοξοι εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀνήγειραν πλὴν τῶν μονῶν Κυρίας τῶν Ἀγγέλων (σημερινὸν Γουβερνέττο) καὶ Ἁγίας Τριάδος, καὶ τὴν ἐν Κισάμῳ Μονὴν Γωνιάς. Ἄλλος εὐγενής, ὁ ἱατρὸς Ἰωάννης Χαροτοφύλαξ ἐπέτυχεν ἄνευ εἰρήνης τὴν ὁμώνυμόν του Μονὴν Ζωοδόχου Πηγῆς (Χρυσοπηγὴν σήμερον) εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων. Τὰ τέσσαρα ἐν λόγῳ μοναστήρια ἐκτίσθησαν μετὰ τὸ 1600¹⁰, μετὰ τὴν λῆξιν ἐπιδημιῶν καὶ ἐπαναστάσεων, καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἐνετία ἐφέρετο συγκαταβατικωτέρῳ ἀπέναντι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, λόγῳ τοῦ τουρκικοῦ κινδύτου (ἀμεσωτέρου ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κύπρου, 1571). Αἱ οἰκοδομαί, αἱ ἐπιγραφαί, ἡ ἔκτασις, οἱ μοναστικοὶ κανονισμοὶ δεικνύουσιν τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας. Παρὰ τὰς πιέσεις, τοὺς πολέμους, τοὺς λοιμούς, τὰς συμφορὰς, μολονότι ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἐνέμετο τὰς προσόδους τῶν κτημάτων τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς Κρήτης, οἱ ὑπόδουλοι ἔδειξαν σταθερὰν καὶ στερεὰν προσήλωσιν πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὸ δόγμα τῶν πατέρων τῶν. Μολονότι δ' ἐσπούδαζον εἰς τὴν Δύσιν (καὶ ἀπὸ τοῦ 1453 κ. ἔξ. δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίζουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν), ἐνισχυθέντες καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς πρόσφυγας οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐπωκίσθησαν ἐν Κρήτῃ, ἀνέδειξαν πλείστους ὄσους λογίους καὶ δὴ ἱερωμένους οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν ἔξω τῆς με-

¹⁰⁾ Τοῦτο συμβαίνει καὶ μὲ τὰς περισσοτέρας ἄλλας μεγάλας κρητικὰς μονάς.

γαλονήσου. Τινές μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ἐγκαταλείποντες τὰς ἀνέσεις τῆς ἔνετοκρατίας, ἐτράπησαν πρὸς τὴν δουλεύουσαν νῦν καὶ ποτε βασιλεύουσαν Κωνσταντινούπολιν (ὡς ἡ τριάς τῶν Μαργουνίου, Πηγᾶ, Λούκαρι κᾶ. πολλοί), ὅπου προσέφερον τὰς πολυτίμους αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὅλου Ἑθνοῦς ὑπηρεσίας.

Δ. Ἡ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

1. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1645 ἡ ἱστορικὴ μοῖρα ἐσήμανε τὴν ὥραν τῶν Χανίων, τῶν ὁποίων τὸ φρούριον παρεδίδοτο εἰς τοὺς πρὸ μικροῦ ἀποβιβασθέντας δυτικώτερον Τούρκους. Ὁ πληθυσμὸς ἐπολέμησε μὲν κατὰ τῶν νέων κυριάρχων, χωρὶς ὅμως ἐνθουσιασμὸν (καὶ μάλιστα ὁ ἀγροτικὸς) ὑπὲρ τῶν παλαιῶν. Οἱ Τοῦρκοι διὰ τὰ ἐπισύρουσαν τὴν εὐνοίαν τῶν κατοίκων, καὶ διὰ τὸ ἀσφαλισθοῦν ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ἐξεδίωξαν τοὺς δυτικούς ἱερωμένους, ἀπέδωκαν τὰς ἐπισκοπὰς εἰς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἐγκατέστησαν νέους ἀρχιερεῖς, τῇ ἐγκρίσει τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος «μητροπολίτης» (= ἀρχιεπίσκοπος) Κρήτης Νεόφυτος Πατελλάρος, Ρεθύμιος, ἐγκατεστάθη εἰς τὸν Νομὸν Χανίων, διότι ὁ Χάνδαξ ἔπεσε μόλις τὸ 1669.

Ἄλλ' ἡ περιουσία τῆς Λατινικῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐπανεδόθη εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, κατασχεθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μόνον αἱ μοναὶ διετηρήθησαν, πιθανώτατα ὡς πατριαρχικὰ σταυροπήγια προστατευθεῖσαι, μικροὶ δὲ καὶ ἀσήμαντοι ναοὶ ἐδόθησαν εἰς τὰς πόλεις εἰς τοὺς ὀρθοδόξους διὰ τὰς λειτουργικὰς τῶν ἀνάγκας. Οὕτως εἰς τὰ Χανιά ἀπέμειναν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὀρθοδόξων ὁ ἐντὸς τοῦ φρουρίου καθεδρικὸς ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ οἱ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Ταβλᾶ (ὁ παλαιὸς Ἅγιος Ἰωάννης), τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ (ὁ παλαιὸς ναός), ὁ εἰς Χαλέπαν ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος (μοναστηριακὸν παράρτημα) καὶ εἴ τις ἄλλος, ἐπὶ πλεόν τῶν μονῶν. Ἐξ αὐτῶν ἡ τοῦ Χαρτοφύλακος ἐγκατελείφθη χάριν τῆς τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου.

Ὁ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος ἐγκατεστάθη ἐν τῇ πόλει, ἀνέλαβε τὸν ἀρχαῖον τίτλον «Ὁ Κυδωνίας», ἐξελέγετο συνήθως μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῶν ἐπιτοπίων μοναστηρίων καὶ ἤρχετο εἰς τὴν τάξιν μετὰ τὸν Κνωσοῦ, Ἀρκαδίας, Ρεθύμνης, τέταρτος μεταξὺ δώδεκα ἀρχιερέων. Τὰ προνόμια τοῦ ὠρίζοντο διὰ τῶν σουλτανικῶν βερατίων, τὰ ὁποῖα πάντιν ἐξεδίδοντο ἐπὶ τῇ ἐγκαθιδρύσει τοῦ μητροπολίτου. Φυσικῶς προέστατο τῆς Δημογεροντίας Χανίων, ἐδίκαζε κατὰ τὸ ὀρθόδοξον κανονικὸν δίκαιον μεταξὺ ὀρθοδόξων, ἐφρόντιζε τὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς λα-

τρείας. Συνετηρεῖτο ἕξ εἰσφορῶν τῶν ὀρθοδόξων κατ' οἰκογένειαν (τὸ στεφανιάτικο), κατέβαλε δὲ καὶ αὐτὸς τὰ τότε νόμιμα εἰς τὸν μητροπολίτην, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐξελέγετο συνοδικῶς ὑποδεικνυόμενος καὶ ἀναλαμβάνων μέρος ἀπὸ τὰ δυσβάστακτα χρέη, ἅτινα οὗτος ἀνελάμβανε κατὰ τὴν ἀνάρρησίν του ἔναντι τοῦ πατριαρχείου (ὑποχρέου ἔναντι τῶν Τούρκων ἐπισήμων καὶ ἀνακτορικῶν!) Σπανίως διεκρίνεται ἐπὶ παιδείᾳ, ἄλλως τε αὕτη κατέστη ὑπὸ Τούρκους εἶδος δύσκολον, πάντοτε ὁμως ἐτήρει τὰς παραδόσεις τοῦ Γένους. Προσέφερε καὶ ἐλάμβανε¹¹ τὰ λεγόμενα «κανονικὰ πεσκέσια», πολυδάπανα δῶρα, κατὰ τὰς ἐορτὰς πρὸς τοὺς ἐν τέλει Τούρκους καὶ Ἑλληνας.

2. Αἱ δυσκολίαι τῆς Τουρκοκρατίας ἦσαν μεγαλύτεραι ἀπὸ τὰς τῆς προγενεστέρως κατακτήσεως, ἣ ὁποία ἐδεδέαζε μὲν ἀλλὰ δὲν ἐπέβαλλε βιαίως ἀλλαξοπιστίαν. Νῦν ὁ ἐξισλαμισμὸς ἦτο συνήθης, οὐ μόνον ὁ ἠναγκασμένος (διότι πολλοὶ μὴ δυνάμενοι ἄλλως νὰ ζήσουν ἐτούρκευον, προτιθέμενοι οὕτω νὰ προστατεύσουν τὰς οἰκογενείας των καὶ ἐν καιρῷ νὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὰ πάτρια, κρυπτοχριστιανοὶ ἢ λινοβάμβακοι), ἀλλὰ καὶ ὁ βίαιος, ὁ διατασσόμενος. Οἱ ἀρνούμενοι τὸν βίαιον ἔθανατοῦντο, καθιστάμενοι νεομάρτυρες. Ὁ ὄρκος τῶν χριστιανῶν δὲν ἦτο δεκτός, ἀδίκημα χριστιανοῦ κατὰ μουσουλμάνου (ἔστω καὶ ὑποθητικόν) ἐδικάζετο ὑπὸ τοῦ καθδῆ, δυναμένου νὰ στερήσῃ καὶ τῆς περιουσίας του καὶ τῆς ἐλευθερίας του τὸν μηνυθέντα. Κώδωνες δὲν ἐκρούοντο, ἐπιδρομαὶ ἐγίνοντο κατὰ τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ναῶν, κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις δὲ παρεδίδοντο εἰς τὸ πῦρ τὰ ἱερά καθιδρύματα καὶ ἐσφάζοντο οἱ μοναχοὶ ὅσοι δὲν προσέφευγον εἰς τὰ ὄρη ἢ εἰς τὰ ὄπλα, χάριν σωτηρίας τῆς ζωῆς των. Διὰ τὴν οἰκοδομὴν ἢ ἀπλὴν ἐπισκευὴν ναοῦ ἐχρειάζετο ἄδεια ἐκ Κων)λεως. Αἱ προνομίαι, αἱ ἄδειαι, τὰ σουλτανικὰ ἔγγραφα ἴσχυον μόνον ἐφ' ὅσον ἐχρηματίζοντο οἱ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐντεταλμένοι ἄρχοντες. Ἡ τιμὴ τῶν Χριστιανῶν ἦτο εἰς χεῖρας τοῦ κυριάρχου, ἀγρίως φορολογοῦντος αὐτοὺς καὶ ποικιλοτρόπως πιέζοντος. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ὁ ὀρθόδοξος πληθυσμὸς ἔζη ἀνετώτερον εἰς ὄρεινὰ καὶ ἄγωνα χωρία παρὰ εἰς πόλεις. Ἐκεῖ, εἰς τὰ φρούρια, αἱ συνθήκαι ἦσαν δύσκολοι καὶ δὴ εἰς ὄρας ἀναταραχῆς.

Ἡ παιδεία ὑπῆρξε μόνον ἐκκλησιαστικὴ καὶ μόλις ὀλίγας πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως δεκαετηρίδας διωργανώθησάν πως τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Τὴν φροντίδα τῶν κατὰ τὴν Κυδωνίαν εἶχεν ἡ Δημογεροντία. Αἱ μοναὶ ἦσαν πάντοτε καλὰ φυτώρια τῶν γραμμάτων, διαθέτουσαι καὶ βιβλιοθήκας. Τὰ χειρόγραφα ἐσπάνιζον, ἀλλ' ἐπρομη-

¹¹) «Εἰς τὸν ἅγιον Κυδωνίας» σημειοῦνται ὅσα προσέφερον ὁ μητροπολίτης Κρήτης τὸ 1786. Πρβλ. Εὐανθουδίδην, Χριστ. Κρήτη Β', 1913, σσ. 67 - 68.

θεύοντο ἐξ Ἑνετίας καὶ ἀλλαγόθεν τὰ ἔντυπα. Οἱ περιηγηταὶ μᾶς παρέχουν εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ τῶν μοναστηρίων, τῶν λογίων, τῆς παιδείας. Ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ φόβου τὸ ἔθνος ἠτοιμάζετο διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του.

3. Ἡ ἔκρηξις τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτῆς εἰς Κρήτην (ὄρεινὴν Κυδωνίαν ἐν προκειμένῳ), ἡ πλάνη τοῦ κατακτητοῦ ὅτι διὰ βιαίων μέτρων θὰ ἐπέβαλλε τὴν τρομοκρατίαν καὶ θὰ ἐματαίωνε τὴν ἐξέγερσιν, ἐγένοντο πρόξενοι μεγάλων συμφορῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κυδωνίας ἰδιαιτέρως. Ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ διάκονός του ἐφυλακίσθησαν μετὰ πολλῶν κληρικῶν. Ὁ Κάλλιστος ἀπέθανεν ἐγκάθειρκτος ἐνῶ ὁ Κισάμου Μελχισεδὲκ ἐκρεμάτο ἀπὸ τὸν πλάτανον τῆς Σπλάντζιας. Τὰ μοναστήρια ἐπυρπολήθησαν, ὅσοι τῶν μοναχῶν κατελείφθησαν ἐσφάγησαν, ἡ δ' ἐρήμωσις τῆς Ἐκκλησίας ἐκράτησε μέχρι πέρατος τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅτε διὰ τῶν εἰρηρικῶν μέτρων τοῦ πανούργου καὶ φιλοχρημάτου μὲν, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα φιλόκλητος Μουσταφᾶ πασᾶ εἰρήνευσεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐπετραπῆ ἡ ἐπαναλειτουργία τῶν ἱερῶν καθιδρυμάτων¹². Ὁ λαός, ἀφοῦ ἔδωκεν ἑκατόμβις θυμάτων (διὰ τῶν σφαγῶν) καὶ θυσιῶν (διὰ τῶν μαχῶν), ἔταλαιπωρήθη τὰ μέγιστα διὰ τῆς ἀνεχείας, τῆς προσφυγίας (εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα) καὶ τῆς φθορᾶς. Εἰς μικροτέραν κλίμακα ἐπανελήφθησαν αἱ συμφοραὶ κατὰ τὸ κίνημα τῶν Μουρνιδῶν (1833).

Ἡ κατάστασις ἐβελτιώθη μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν Πόλεμον. Ἀφ' ἐνὸς ὑπῆρχεν ἤδη Ἑλληνικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον ἐνδιεφέρετο διὰ τοὺς ὑποδούλους, εἰς τὸ ὁποῖον κατέφευγον οἱ σπουδάζοντες, οἱ πλέον ἀνήσυχτοι ἀπὸ τοὺς Κρητας. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπέμβασις τῶν ξένων εἰς τὰ τουρκικὰ πράγματα, ἡ ὁποία ποτὲ μὲν δὲν ἔλειπε, οὐδέποτε ὅμως ὑπῆρξεν ἰσχυρὰ πῶς διὰ τὴν Κρήτην, ἔφερε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Χάτι Σερίφ (αὐτοκρατορικῆς διατάγματος) τοῦ 1856, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίζετο εἰς τὴν ὁμόδοξον αὐτοκρατορικὴν Ρωσίαν ἡ προστασία τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων καὶ ὠρισμέναι δι' αὐτοὺς θρησκευτικαὶ ἐλευθερίαι. Ἀπὸ τοῦ 1860 λειτουργεῖ ἐν Χανίοις Ρωσικὸν προξενεῖον. Κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα (1855 - 1860) διοργανοῦται καλῶς τὸ Γυμνάσιον τῆς πόλεως, ὑπὸ γυμνασιάρχην τὸν ἱστορικὸν Β. Ψιλᾶκην, κτίζεται δὲ καὶ ὁ καθεδρικός ναὸς τῶν Εἰσοδίων (Τριμάρτυρη)¹³. Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1859 χωρίζεται πάλιν ἡ ἐπισκοπὴ Κισάμου ἀπὸ τὴν τῆς Κυδωνίας, μετὰ τῆς ὁποίας (διὰ τὸ ὀλιγάνθρωπον καὶ τὰς δηώσεις) εἶχεν ἐνωθῆ

¹² Πρὸβλ. Τομαδάκη ν, ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 313 - 314.

¹³ Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων Χανίων, Χανιά 1938, 8ο σ. 8.

μετὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἐπὶ Ἀρτεμίου. Ὁ Χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀναλαμβάνει ταχέως, ἔχει μεγαλύτερας οἰκονομικὰς δυνατότητας, περισσοτέραν διεθνῆ ὑποστήριξιν.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν μεγάλην Ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 1869 ὑπέφερε μὲν μετὰ τοῦ ποιμνίου μετὰ τοῦ ὁποῖου ὀλοψύχως συνετάχθη (οἱ ἱερομόναχοι Παρθένιος Κελαϊδῆς, Παρθένιος Περίδης καὶ παπᾶ Ἐμμανουὴλ Κασσέλλος ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτέρων πρωταγωνιστῶν τῆς), ἀλλὰ δὲν ὑπέστη τὰ πρὶν. Ἡ κρητικὴ ὑπόθεσις ἦτο ἤδη εἰς τὰς χεῖρας τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἦτο εὐκόλως νὰ ποδοπατηθῆ ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν.

Μετὰ τὴν μεγάλην ταύτην ἐπανάστασιν ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἐβελτιώθη. Ἡδυνήθη αὕτη νὰ πρωτοστατῆ μὲν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, νὰ πιέξῃ δὲ τὴν Πύλῃν καὶ διὰ γενικώτερα θέματα, ὡς ἡ ἐν Μακεδονίᾳ θέσις τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων.

Ὁ τελευταῖος ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἐπίσκοπος Νικηφόρος Ζαχαριάδης, ἀνήρ εὐφυῆς καὶ συνετός, ἐπέδειξε λαμπρὰν διαγωγὴν, ἡ δὲ δημοσίευσίς τῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης διασωθείσης ἀλληλογραφίας αὐτοῦ (1890 - 1898) θέλει φωτίσει ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς τὸ θέμα τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἐποχῆς. Δὲν ἐγκατέλειψε τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλ' οὐδὲ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἡ ἔδρα του, ἀφῆκεν ἔρημον, οὐδὲ μετὰ τὴν πτωκαϊὰν τοῦ Ἰανουαρίου 1897. Κατὰ τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα γεγονότα ὀλοφόρου, νεαρῶν διάκονοι τότε, ὁ νῦν Κυθωνίας Ἀγαθάγγελος καὶ ὁ προηγούμενος τῆς Ἀγίας Τριάδος Ἱερόθεος Κονταράκης, ἐνῶ ἄλλος κληρικός, ὁ Κισάμου Δωρόθεος, ἐξελέγετο πρόεδρος τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν. Μετ' ἀγαλλιάσεως δ' ἐδέχθη ἡ Ἐκκλησία τὸν Ὑπατον Ἀρμοστήν τῶν Μ. Δυνάμεων πρίγκιπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος (9/21 Δεκ. 1898), διὰ τῆς ἀνιλήψεως ὑπὸ τοῦ ὁποῖου τῆς ἀρχῆς ἐπερατώθη ἡ τουρκικὴ κυριαρχία.

Ε. ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ - ΕΝΩΣΙΣ

1. Τὸ συνταράξαν τὴν μεγαλόνησον, τὰ πρώτα ἔτη τῆς Κρητικῆς Ἀυτονομίας ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα μικρὸν ἀντίκτυπον ἔσχεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Κυθωνίας, διότι ὁ Νικηφόρος ἦτο νομοταγῆς εἰς τὸν πρίγκιπα, ἡ μὲ τὸν ὅποιον σύγκρουσις ἐξεδηλώθη μόνον διὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Παρθενίου Κελαϊδῆ, πρωταγωνιστοῦ τοῦ 1866. Ἡ διάστασις ἔληξε διὰ τῆς ψηφίσεως τοῦ Καταστατικοῦ Νόμου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ὑπ' ἀριθ. 276 τοῦ 1900, καὶ τῆς συμβάσεως μεταξὺ τοῦ Ἡγεμόνου καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Κυθωνίας καὶ Ἀποκορώνου θὰ ἦτο εἰς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἐπισκόπων τῆς Νήσου τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸν μητροπολίτην Κρήτης, ἐκλεγόμενον (ἐν περιπτώσει χρεΐας τοῦ

θρόνου) μεταξύ τριῶν ἐπισκόπων Κρήτης, προτεινομένων ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἀπὸ τὴν ἐν Κων)λει Ἴερὰν Σύνοδον. Ἐρρυθμίσθησαν τὰ θέματα τοῦ κανονικοῦ δικαίου, τῶν μοναστηρίων καὶ ἄλλα. Ὑπὸ τὸ ἡμιαυτόνομον τοῦτο καθεστῶς, ἐλάχιστα μεταβιβλημένον, διαίγει ἔτι καὶ νῦν ἡ Ἐκκλησία Κρήτης καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Κυδωνίας. Διακυμάνσεις τινὰς ὑπέστη λόγῳ τοῦ ζητήματος τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, τὰ ὁποῖα ἐν πολλοῖς παρεχωρήθησαν εἰς τὰ ἰδρυθέντα, καὶ μόλις νῦν καταργούμενα, κατὰ νομοῦς Ἐφεδρικὰ ταμεία. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸ τῆς συγχωνεύσεως ἐπισκοπῶν τινῶν ἢ καταργήσεως ἱμωνῶν τινῶν. Ταῦτα τελικῶς δὲν ἐπηρεάσαν τὴν Ἐπισκοπὴν Κυδωνίας.

2. Σημαντικὸς ὑπῆρξεν ὁ ρόλος τοῦ ἐν τοῖς ὄροις τῆς Ἐπισκοπῆς ἰδρυθέντος Ἰεροδιδασκαλείου Κρήτης (1892), στεγασθέντος εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίας Τριάδος Ἀκρωτηρίου, ὅπου ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας ἀνηγέρθησαν εὐρύχωρα κατάλληλα οἰκήματα πρὸς ἐγκατάστασιν αὐτοῦ. Ἦδη κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν χρυσοῦν ἐποχὴν τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ἐξεπαιδεύθησαν ἐν αὐτῷ διδάσκαλοι καὶ ἱερεῖς. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ μικρὸν μετετέθη εἰς τὴν ἐγγὺς τῆς πόλεως Χανίων Μονὴν Χρυσόπηγης, καὶ μετωνομάσθη εἰς Ἐκκλησιαστικὴν ἢ Ἱερατικὴν Σχολὴν, διότι οἱ ἀπόφοιτοὶ τοῦ ἐγίνοντο ἱερεῖς καὶ οὐχὶ διδάσκαλοι. Ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ σήμερον νὰ εἶναι τὸ φυτώριον τοῦ Κρητικοῦ κλήρου, ὃ ὁποῖος, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι εἰς ὑψηλὸν μορφωτικὸν ἐπίπεδον. Ἐκ τῶν διατελεσάντων διευθυντῶν τοῦ ἰδρύματος τούτου μνημονευτέοι οἱ κατόπιν ἐπίσκοποι Δωρόθεος Κλωνάρης καὶ Χρῦσανθος Τσεπετάκης καὶ ὁ ἀρχιμανδρῆτης Ἀνθίμος Βαρδάκης.

3. Ἰδιάζων ὑπῆρξεν ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας [κατὰ τὴν κατοχὴν (1941 - 1945)]. Ταχέως ὁ ἀείμν. μητροπολίτης Κρήτης Βασίλειος Μαρκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἔδραν του. Ὡς ἐκ τούτου τὸ βᾶρος τῆς ἀντιμετωπίσεως ἀφ' ἐνὸς τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν συγκατακτιτῶν των, ἔξ ἄλλου τῶν διαφόρων ὁμάδων ἀντιστάσεως ἀνεῖχεν ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας Ἀγαθάγγελος, ὃ ὁποῖος, λόγῳ τῆς μακροχρονίου διαμονῆς του ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ, ὁμίλει τὴν γλῶσσαν τῶν κατακτιτῶν καὶ ἐγνώριζε τὴν ψυχολογίαν των. Συνεταλαιπωρήθη δὲ μετὰ τοῦ ποιμανίου καὶ ἠκόλυε τὴν ὅσον τὸ δυνατόν ἀναίμακτον δρᾶσιν τῶν διαμαχομένων ὁργανώσεων. Ἐνῶ δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐγκαθίστατο ἡ ἐλευθέρᾳ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Κρήτης παρέμενεν ὑπὸ πολυαρίθμους καὶ πανόπλους κατακτιτῆς, ἀνέλαβε καὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν τῆς ὑποδοῦλου Κρήτης, συγκαταθέσει τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (1945). Ἡ ὕπηρεσία του αὕτη ἀνεγνωρίσθη μετὰ ταῦτα δι' εἰδικοῦ νομοθετήματος.

ΜΟΝΑΙ ΥΠΑΡΞΑΣΑΙ ΕΝ Τῇ ΕΠΙΣΚΟΠῃ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

1. ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ (Ἀκρωτήριον Μελέχας). Διασώζεται ἀκατοίκτητος εἰς τὸν λόφον ἔναντι τῷ κατερχομένῳ πρὸς τὸ σπήλαιον τοῦ Γουβερνέτιου (Ἐνετοκρατία).
2. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Δράμια Ἀποκορώνου) ὁ Δούβρικας, ἰδρυθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Ξένου (ι' αἰ.). Ἐδημεύθη ὑπὸ τῶν γενιτσάρων τῷ 1770, φονευσάντων τοὺς καλογήρους (Ι. Γενεράλι, Γεωγραφία σ. 26) (β' βυζαντ. περίοδος - τουρκοκρατία).
3. ΓΔΕΡΝΕΤΤΟΥ, νῦν Γουβερνέτιου (Κυρία τῶν Ἀγγέλων) Ἀκρωτήρι Μελέχας (ἐνετοκρατία - τουρκοκρατία ἐξ.).
4. ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ (Μουρνιές Κυδωνίας), ἐπικυρίαρχος ἐπὶ τὴν καὶ τοῦ χωρίου καὶ τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς (Τουρκοκρατία).
5. ΖΩΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΟΣ, νῦν Χρυσοπηγὴ (πεδιάς Χανίων πρὸς Σούδαν). (Ἐνετοκρατία ἐξ.).
6. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (Γουβερνέτιου, Σπήλαιον, Ἀκρωτήριον Μελέχας) (β' βυζ. περίοδος - τουρκοκρατία, νῦν προσκύνημα ἀκατοίκτητον).
7. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΓΚΑΛΑΓΚΑΔΩ, Ἀκρωτήρι) (Ἐνετοκρατία).
8. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (Κορακιές Ἀκρωτηρίου). Γυναικεία Μονὴ ὑπαγομένη ἄλλοτε εἰς Γουβερνέτιο (β' βυζ. περίοδος ἐξ.).
9. Α·Γ· ΚΥΡ ΓΙΑΝΝΗΣ (Θεοτόκος Κουφοῦ, μετὰ τὸ χωρίον Ἀλυκίανου). Ἰδρῦθη ὑπὸ Ἰω. τοῦ Ξένου (ι' αἰ.) μνημεῖον ἀνεστηλωμένον ἐν μέρει (β' βυζ. περίοδος ἐξ.).
10. ΑΓΙΑ ΚΥΡΙΑΚΗ (ἀνατολικῶς τῆς Χαλέπας) (Ἐνετοκρατία).
11. ΑΓΙΟΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ (Φρούδια Ἀκρωτηρίου) (Ἐνετοκρατία ἐξ.). Μονὴ ἀνδρεία.
12. ΑΓΙΑ ΜΟΝΗ (Μουρνιές Κυδωνίας). Μετόχιον Μ. Λαύρας Ἁγίου Ὁρους (Ἐνετοκρατία ἐξ.).
13. ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΤΟΥ ΑΣΠΑΛΑΘΕΑ (Πασσαλιανὰ Κυδωνίας. Πρὸβλ. «Χρ. Κρήτη» Β', 1914, σ. 349).
14. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ (Μουρνιές Κυδωνίας). Σιναΐτικόν Μετόχιον (Ἐνετοκρατία).
15. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΩΝ (Ἀκρωτήριον Μελέχας). Ἀπὸ τοῦ ιζ' αἰ. ἐξ. (Ἐνετοκρατία ἐξ.).
16. ΜΕΤΟΧΙΟΝ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΠΑΤΜΟΥ (Στύλος Ἀποκορώνου, β' βυζ. περίοδος).

ΜΟΝΑΙ ΛΑΤΙΝΩΝ (Ἐνετοκρατίας)

1. SANTA CHIARA (ἔναντι σημερινοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Χανίων).
2. SAN FRANCISCO (ἀριστερὰ τῷ κατερχομένῳ τὴν ὁδὸν Χάληδων πρὸς τὸ Σαντριβάνι, τὸ κτήριο σώζεται καὶ νῦν).

3. SAN SALVATORE (συνοικία Τοπανᾶ πρὸς τὸ Μῶλλον, σώζεται εἰς κακὴν κατάστασιν).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ *: Γενικῶς καὶ δὴ ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως τὸ τετράτομον ἔργον τοῦ G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta I-IV, Venezia 1905 - 1932. Ἰδίως α') II, 1908, σσ. 72 - 76: οἱ ναοὶ τῶν ὀρθόδοξων, ὁ καθεδρικός τῆς Ἁγίας. β') οἱ ναοὶ τῶν λατίνων, II, 1908, σσ. 131 - 141. γ') III, 1917, σσ. 162 - 172 τὰ ὀρθόδοξα μοναστήρια, σσ. 148 - 150, τὰ λατινικά. δ') αἱ ἐν ναοῖς καὶ μοναῖς ἐπιγραφαὶ IV, 1932, σσ. 403 - 405, 419 - 431.

Εἰδικώτερον Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἀκρωτηρίῳ Μονῶν: ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΩΝ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ ἱερὰ μονὴ Ἁγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων ἐν Ἀκρωτηρίῳ Μελέξα Κρήτης ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 289 - 350, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. ΓΟΥΒΕΡΝΕΤΤΟ (καὶ περὶ τῶν δύο μονῶν, Ἁγίου Ἰωάννου καὶ Κυρίας τῶν Ἀγγέλων): Ἐμμ. Γ. Γενεράλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Κρήτης Γουβερνέτο, περ. «Κρητικά» Α', 1930, σσ. 5 - 15. — Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἱερὰς Μονῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων (Γδερνέτο) κώδικες - σιγίλλιον, περ. «Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον» Α', 1935, σσ. 76 - 88. — Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ, Κρ. Χρ. Β', 1948, σσ. 47 - 72 (+ 2 πινάκας). Τοῦ αὐτοῦ, Ὑμνογραφικὰ καὶ ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ξένου καὶ τρεῖς νέοι συγγραφεῖς Κανόνων, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 314 - 350. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Γδερνέτου Κρ. Χρ. Ε', 1951, σσ. 263 - 274 (Ἐπίμετρον αὐτόθι 327 - 330). — ΚΟΡΑΚΙΕΣ, ΜΟΝΗ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ: Σπ. Π. Λάμπρου, Ἡ ἐν Χαλέπα μονὴ Καλογραιῶν (Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον Σκόκου 1898 σ. 75 ἐξ.) ἐν τῷ τόμῳ: Λόγοι καὶ ἄρθρα 1878 - 1902, ἐν Ἀθήναις 1902, σσ. 473 - 477.

Πεδιάς Κυθωνίας: ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ καὶ ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΟΣ (Χρυσοπηγή): Στεφάν. Α. Ξανθοῦ διδίου, Δουκικά διατάγματα, πατριαρχικά σιγίλλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς, Κρ. Κρήτη Β', 1914, σσ. 195 - 236. — Ν. Ἰ. Παπαδάκη, Τὸ οἰκόσημον τοῦ Χαρτοφύλακος καὶ ἡ Μονὴ Χρυσοπηγῆς «Δελτίον ΚΦΣ Χανίων» Α', 1927 - 1928, σσ. 19 - 30 καὶ 149 - 152.

ΚΥΔΩΝΙΑ: Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, Δύο Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Δυτικῆς Κρήτης α') Ὁ «Χριστός» τῶν Μεσολῶν. β') Ὁ Ἁϊ Κύρ - Γιάννης τοῦ Ἀλυκιανοῦ - Κουφοῦ, περ. «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Η', 1955 - 1956 σσ. 126 - 205.

Μετόχια ΑΓ. ΟΡΟΥΣ, ΣΙΝΑ, ΠΑΤΜΟΥ: Ν. Ε. Τωμαδάκη, Πατριαρχικὸν γράμμα περὶ τῆς Ἁγίας Μονῆς, μετοχίου τῆς Μ. Λαύρας ἐν Κυθωνίᾳ, Κρ. Χρ. Ε', 1951, σσ. 323 - 327.

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

I BYZANTINĒ EPOXH

Λαβόντες μέρος εἰς Οἰκουμενικὰς κλπ. Συνόδους.

1. ΚΥΔΩΝΙΟΣ (343).

*) Βασικὰ μελετήματα μόνον.

2. ΣΗΒΩΝ ἢ ΣΙΒΩΝ (458) ἐπίσκοπος <Κυ>δωνίας. Mansi, Ampl. Coll. VII, 621D.
3. ΝΙΚΗΤΑΣ (692) Mansi, Ἔνθ' ἄνωτ. XI, 996A.
4. ΜΕΛΙΤΩΝ (787) Mansi, Ἔνθ' ἄνωτ. XIII, 145A, 392A,
5. ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ (1601). Ὑπάρχουν πληροφορίες ὅτι ἔδρασεν οὗτος ἐν Κρήτῃ, ὅπου παρανόμως (διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν Ἑνετῶν) ἐγκατεστάθη.

II ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ AGIENSES (Λατίνοι)*

1. ΜΑΡΙΝΟΣ ΙΕΡΕΜΙΑΣ (μετὰ τὴν 8ην Αὐγούστου 1282).
2. ΜΑΤΘΑΙΟΣ. Συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς· ἐξελήφθη ὡς ἀποθανών, δι' ὃ ἐξελέγη πρὸς διαδοχὴν του ὁ
3. ΙΑΚΩΒΟΣ (24 Αὐγούστου 1293), ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ματθαίου ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν, ἔχασε τὴν ἔδραν του.
4. ΘΩΜΑΣ, μετατεθεὶς ἐξ Ἱεραπέτρας (13 Φεβρουαρίου 1325—Ἰουνίος τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅτε πάλιν μετετέθη ἄλλοῦ).
5. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΜΑΡΤΙΝΗΣ. Μετετέθη ἐξ Ἱεραπέτρας ἀλλὰ παρητήθη, μὴ τυχὼν τῆς παπικῆς ἐγκρίσεως.
6. ΦΙΛΙΠΠΟΣ (1326 - 1336 τοῦλάχιστον).
7. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ (περὶ τὸ 1342).
8. ΑΝΤΩΝΙΟΣ DE RICARDO (μνεῖα αὐτοῦ 1343).
9. ΡΙΠΡΑΝΔΙΝΟΣ, μετατεθεὶς ἐξ Ἀρίου εἰς Ἀγίαν 25 Μαΐου 1352.
10. ΜΑΡΚΟΣ (1364 κ.ἐξ.).
11. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ (1369 -- τοῦλάχιστον 1375).
12. ΜΑΡΚΟΣ ΚΟΝΤΑΡΙΝΗΣ (1389 κ.ἐξ.).
13. ΚΑΤΕΡΙΝΟΣ ΜΠΑΡΜΠΟΣ, φραγκισκανὸς (12 Ὀκτωβρ. 1390 - 1395).
14. ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΠΟΝ (12 Ἀπριλίου 1396 - 1406 τοῦλάχιστον).
15. ΠΑΥΛΟΣ ΜΠΑΡΟΤΖΗΣ Ἑνετὸς (27 Μαρτίου 1411 - 1417).
16. ΛΟΥΚΑΣ ΓΡΙΜΑΝΗΣ (4 Μαΐου 1418 - 1450).
17. ΜΙΧΑΗΛ ἐκ Χάνδακος, δομηρικανὸς (1 Ὀκτωβρίου 1451. Διὰ

*) Παλαιότερος κατάλογος εἰς τὰ ἔργα τοῦ M. Le Quien, Oriens Christianus II σσ. 271 καὶ III, σσ. 923 - 927, Parisiis 1740· τοῦ F I Corneli us, Creta Sacra, II Venetiis 1755, σσ. 149 - 159, 457 καὶ G. B. Gams, Series episcoporum Ecclesiae catholicae, Ratisbonae, 1873, σσ. 402, 404. Ἠκολουθήσαμεν τὸν ὑπὸ τοῦ Giuseppe Gerola, Per la cronotassi dei vescovi Cretesi all' epoca Veneta, Venezia 1914 (Miscellanea di Storia Veneta...Serie III tomo VII) 80 σσ. 61, ἐν σσ. 17 - 22.

- βικαρίου ἀντεπροσωπεύθη εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς συνόδους Κρήτης 1467 καὶ 1474¹⁴).
18. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΟΡΣΟΣ (μνεῖα 1481, 1511 †. Τὸν Ὀκτώβριον 1486 ἀντεπροσωπεύθη διὰ βικαρίου εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν σύνοδον Κρήτης¹⁵).
 19. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΜΕΡΛΟΣ, Βικεντῖνος (11 Ὀκτωβρίου 1511 - 1513 τοῦλάχιστον).
 20. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ DE MOLENDINA, φραγκισκανὸς (24 Ἰουλίου 1523 - ;).
 21. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ ΔΟΝΑ (μνεῖα 1524, 1531. Εἶτα παρητήθη), τὸν διεδέχθη ὁ ἀδελφὸς του, υἱὸς τοῦ γερουσιαστοῦ Gerolamo Dona
 22. ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΔΟΝΑ (19 Ἰανουαρίου 1539 - 1547 τοῦλάχιστον).
 23. ΑΛΟΓΙΣΙΟΣ ΔΟΛΦΙΝΟΣ, Ἑνετὸς (26 Ὀκτωβρ. 1565 - 15 Δεκεμβρίου 1587 †).
 24. ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΜΠΟΛΛΑΝΗΣ, δομηνικανὸς (29 Ἰανουαρίου 1588 1613) υἱὸς τοῦ γερουσιαστοῦ Jacopo Bollani.
 25. ΑΝΔΡΕΑΣ CORBELLI, διαδεχθεὶς τὸν προηγούμενον, παραιτηθέντα τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1613. Συντόμως ἀποθανόντα τὸν διεδέχθη ὁ
 26. ΓΙΑΝ ΑΛΒΕΡΤΟΣ ΓΑΡΖΩΝΗΣ (7 Φεβρουαρίου 1614 - 17 Νοεμβρίου 1618 †).
 27. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΡΠΙΝΙΑΝΗΣ ἀπὸ Τήνου (15 Ἰουλίου 1619 μέχρι τοῦ θανάτου του).
 28. ΒΕΡΝΑΡΔΟΣ FLORES, σταυροφόρος (7 Ἰουνίου 1621 - 26 Μαρτίου 1642, ὅτε μετετέθη).
 29. ΜΙΛΑΝΟΣ BENZI (1642 - 1645), υἱὸς τοῦ Gian Battista, ἐκ Παδούης, ἀποθανὼν μετὰ τὴν ἐκπολιόρρηξιν τῶν Χανίων ἔκπτωτος.
 30. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΖΖΟ (19 Νοεμβρίου 1657 - 7 Μαρτίου 1664) τιτουλάριος, μὴ λαβὼν κατοχὴν τῆς ἔδρας του¹⁶).

¹⁴) Ἄγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1167 - 1171 - 1486), ἐν Ἀθήναις 1933, σσ. 4, 13, 78.

¹⁵) Αὐτόθι σσ. 11, 81.

¹⁶) Ὁ Gerola ἀναφέρει περιστατικῶς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τιτουλαρίους Agienses Agostino Bruti (1728) καὶ Nicolò Navarre (1735), Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 22. Μία πληρεστέρα σειρά 1610 - 1932 λατίνων ψιλῶν τιτουλῶν Κυδωνίας εὑρηται παρὰ R. Janin, Cydonia, Dictionnaire d' Histoire et de Geographie Ecclesiastiques A. Baudrillart — A. de Meyer et Ét. van Cauwenbergh vol. XIII, 1956. σσ. 1141 - 1145. Τὸ ἄρθρον ἄλλως εἶναι ἀναξιόπιστον, ἀναφέρον τὸ μὲν ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς ὡς Κυδώνια (!) ὡς δ' ἔτος τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1571! κ. ἄ.

III ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΞΗΣ
ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΙΖ'—Κ' αἰ.¹⁷

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ἀναφερόμενος ὡς πρῶν Κυδωνίας (1679) εἰς σιγίλλιον Διονυσίου Δ', ὅπου συγχρονίζεται πρὸς τὸν μητροπ. Κρήτης Νεόφυτον Πατελλάρον¹⁸.
2. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ, ὁ τὸ 1684 ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ μητρ. Κρήτης Νικηφόρου Σκωτάκη ὡς πρῶν Κυδωνίας (οὕτω ἀναγνωστέον ἄντι: Κυδωνιῶν) εἰς τὴν διαθήκην του¹⁹.
3. ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ «Γενναδίου ἐπισκόπου Κυδωνίας» ἐπιστολὴ «δεητικὴ (κατὰ τὸ „αχγρ' ἔτος τὸ σωτήριον ἐν μηνί Ἰουνίῳ Ἰνδ. 5') <=> 1683» κατεγράφη ἐν Νικ. Κριτίου, Συλλογῇ Ἐπιστολῶν²⁰.
4. ΑΡΣΕΝΙΟΣ, ἀρχονολόγητος πρᾶξις ἀρχιεπισκόπου τινὸς τῆς Κρήτης, δοθεῖσα τῷ χειροτονηθέντι ἐπισκόπῳ Κυδωνίας Ἀρσενίῳ εἰς διαδοχὴν τοῦ παραιτηθέντος Γενναδίου ἀρχ. «Ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν μυστηρίοις» κτλ. ἐν σ. 26 τοῦ κώδ. 411 (ἡ' αἰ.) τοῦ ἐν Κων)λεῖ Μετ. τοῦ Παναγίου Τάφου²¹. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 1256·Γ' 172 χαρτ. ιζ' (1700) μουσικὸς κῶδιξ τῆς Μεγ. Λαύρας (Ἄθωνο:) ἐν τέλει περιλαμβάνει τότε τὸ σημεῖωμα: «Ἐῖληψε τέρμα ἡ παροῦσα ἁσματομελιρρουτόφθογγος βίβλος ἔπει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου καὶ θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-

¹⁷) Μέχρις σήμερον ἐδημοσιεύθησαν, προοδευτικῶς συμπληρούμενοι, οἱ ἐξῆς κατάλογοι: α') ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Εἰδήσεις καὶ ἔγγραφα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ τουρκοκρατίας ΕΕΒΣ Γ', 1933, σσ. 217·220 (17 ἀρχιερέων)· β') μητροπολίτου Σάραδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Κρήτης ΕΦ (= Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος Ἀλεξανδρείας) ΛΔ', 1934, σσ. 435·446 (19 ἀρχιερεῖς)· Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐπισκοπὴ Κυδωνίας καὶ ἐπίσκοποι τῆς ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μέχρι σήμερον, ἔφημ. «Παρατηρητής», Χανιά 1 Μαρτίου 1936· δ') Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1615·1898) ΕΕΚΣ (= Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, ἐν Ἀθήναις) Γ', 1940, σσ. 143·147 (18 ἀρχιερεῖς). Διὰ τοῦ ἐν συνεχείᾳ καταλόγου προστίθενται 4 ἀρχιερεῖς εἰς τὸν τελευταῖον (ἐξ ὧν δύο μετὰ τὸ 1698), ἀποκαθαίρονται δὲ καὶ πλουτίζονται κατὰ τὸ δυνατόν αἱ εἰδήσεις, συγχρονίζόμεναι.

¹⁸) Πρβλ. Γέροντος Παντελεήμονος Λαυριώτου, Ἀνέκδοτον Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ' περὶ τοῦ ἐν Κρήτῃ Λαυριωτικοῦ μετοχίου (1679) περ. «Ὁρθοδοξία» (Κων)λεως) ΚΖ', 1952, σ. 85·87, ἐν σ. 86.

¹⁹) Πρβλ. Α. Χ. Ζώην, Χρ. Κρήτη Α', 1912, σ. 512.

²⁰) «Νέος Ἑλληνομνήμων» 4, 1907, σ. 209.

²¹) Κατεγράφη ὑπὸ Ἀθ. Παπ. Κερυμέως, Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκη Δ', 1899, σ. 369.

στοῦ ἀγ' (1700) ἐν μηνί Φεβρουαρίῳ διὰ χειρὸς ἐμοῦ Ἀρσενίου ἐπισκόπου Κυδωνίας, διὰ δὲ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου...»²². Ἐξ ἐγγράφου τοῦ 1777 «Ἱστορία διαλαμβάνουσα περὶ τῆς Παναγίας εἰς Τσουκαλαριά, οὔσης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κυδωνίας ἐν Κρήτῃ»²³ πληροφοροῦμεθα «ἀφε', ὢν ἐπίσκοπος Κυδωνίας ὁ κὺρ Ἀρσένιος, ὅστις μετ' ὀλίγον καιρὸν ἐτελεύτησε καὶ ἔγινε ὁ κὺρ Ἐφραῖμ...», ὥστε ὁ Ἀρσένιος ἔζη τὸ 1705 ἔτι²⁴. Ὁ Κρήτης Καλλίνικος ἀντικατέστησε τὸν Ἀρσένιον «ἀκρίτως, ἀκανονίστως καὶ ὄλως ἀπερισκέπτως, ἀλλοκότῳ καὶ ξενοφανεῖ τινι χειροτονίᾳ» διὰ τοῦ

5. ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ, τὴν προᾶξιν ὅμως δὲν ἐνέκρινεν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία καὶ ὁ Ἀρσένιος ἐπανήχθη τὸν Αὐγούστου τοῦ 1699²⁵.
6. ΕΦΡΑΙΜ, μετὰ τὸ 1705. Ὁ πατριάρχης Κων/λεως Γαβριὴλ διὰ σιγίλλου του (ἀψς', μηνὶ Αὐγούστῳ)²⁶ πρὸς τὸ ἐν Κυδωνίᾳ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, τὸ συνηνωμένον μετὰ τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς, ὁρίζει ὅτι τὸ χωρίον Μουρνιές θὰ ὑπάγεται εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, διότι κατὰ τὰ παραδεδομένα ἐκεῖ ὑπήγετο, ἕως ἔργου ὁ Ἐφραῖμ κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ συνοδικὴ ἀπόφασις παραχωροῦσα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του τὸ χωρίον²⁷. Πιθανώτατα εἶναι οὗτος ὁ ἐν τῷ κώδικι τῆς Μ. Γωνιᾶς «Ἐφραῖμ ἀρχιερεὺς, ἐγγράφη ἐν τῇ ἀγίᾳ προθέσει διὰ

²²) Κατάλογος τῶν Κωδίκων Μεγίστης Λαύρας ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου καὶ Σπ. Λαυριώτου, Παρίσι 1925, σ. 209. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου μετὰ τὸν Ἀρσένιον ἱερομόναχον τὸν Κρήτα τοῦ κώδ. 1380 (ιζ') τῆς αὐτῆς Μ. Λαύρας. Ὁμοίως καὶ μετὰ τὸν φερόμενον ὡς ἀρχιεπίσκοπον Κυδωνίας Ἀρσένιον τοῦ κώδ. 893 ΕΒΕ (ιη' αἰ.). Πρβλ. Σακκελίωv, Κατάλογος Ἐθν. Βιβλ. σ. 161. Ὁ Ἀρσένιος τὸ 1667 ἦτο ἱερομόναχος.

²³) Δημοσιευθέντος ὑπ' ἐμοῦ ἐν ΕΒΕΣ Γ', 1933, σσ. 227 - 229, ἐν σ. 228, ὑπογραφομένου δ' εἰς βεβύλωσιν ὑπὸ τοῦ Κυδωνίας Γερασίμου.

²⁴) Ἀναφέρεται ἐν πτυχ. ἐγγράφῳ Σωφρονίου Β' (Ἰούλιος 1778) δημοσιευθέντι ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Χρ. Κρ. Β', 1914, σ. 230 - 232, σ. 230 «ὁ τότε ἐπίσκοπος Κυδωνίας Ἀρσένιος...».

²⁵) Τοῦτο ἀναφέρεται ἐν ἀποκαταστατικῷ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Κυδωνίας, ἐκδοθέντι ὑπὸ τοῦ πτυχ. Καλλινίκου. 1699, μηνὶ Αὐγούστῳ. Τὸ ἐγγράφον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Σαρδεων Γερασιανοῦ, ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 437 - 40, πρβλ. σ. 436, 438.

²⁶) Στεφάν. Α. Ξανθοῦδίδου, Δουκικὰ διατάγματα, πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς, Χρ. Κρ. Β', 1913, σ. 195 ἐξῆς, ἐν σσ. 218 - 221.

²⁷) Χριστιανικὴ Κρήτη Β', 1914, ἰδίᾳ σσ. 219 - 220.

- τὸν ὁποῖον ἐλάβαμεν ἀπὸ ἓνα χριστιανὸν ἀπὸ τὸ Κάστρον γρόσσια 6»²⁸.
7. ΔΑΝΙΗΛ μητροπολίτης Χίου (1714 - 1741) ἦτο πρῶν Κυδωνίας²⁹. Ἀπέθανε τὴν 21ην Αὐγούστου 1741³⁰.
 8. ΜΑΚΑΡΙΟΣ ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Κυδωνίας ὁ Ντεπάρης «διὰ πολλὰς καλωσύνας καὶ ἀγάπην πατρικὴν... κοινῇ γνώμῃ ἐγράψαμεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀγίαν πρόθεσιν...» τῆς Μ. Γωνιάς³¹. Τὸ 1786 ἔζη ὁ πρωτοσύγκελλός του, σημειούμενος ὡς «πρωτοσύγκελλος τοῦ προπρῶν Κυδωνίας κὺρ Μακαρίου»³².
 9. ΙΩΑΣΑΦ Χίος³³. Συνηγοροῦσε τὴν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης Ζαχαρίου ἀπὸ 13 Μαΐου 1777 ἀναφορὰν τῶν ἐπισκόπων Κρήτης πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Διὰ τὴν παρητήθη ἀγνωστον. Ἐν κώδικι τῆς Μ. Γωνιάς «Ἰωάσαφ ὁ ἀείμνηστος ἀρχιερεὺς ἀπὸ Χίου (= ἀπὸ Χίου) καὶ πρῶν Κυδωνίας ἔτι ζῶν ἐφιλοδώρησε τὴν παροῦσαν μονὴν γρόσσια 160... τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν παρὰ τοῦ θ. ἡμῶν ἐπισκόπου ἀγίου Κισιάμου... κὺρ Σωφρονίου»³⁴. Τὸ σημεῖωμα τοῦτο εἶναι πάντως μεταγενέστερον τῆς 28ης Μαΐου 1789, ὅτε ὁ Σωφρόνιος Κακογιάννης ἐπίσκοπος Κισιάμου ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πρῶν Κυδωνίας Ἰωάσαφ, ἀνέκδοτον³⁵. Διεκρίνετο δ' ὁ Ἰωάσαφ ἐπὶ παιδείᾳ λίαν, ἦτο εὐφραδῆς ρήτωρ καὶ ἐπιβλητικὸς τὴν ὄψιν³⁶.
 10. ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΣ, πρὸ τῆς ἐκλογῆς του ἡγούμενος τῆς Ζωοδοχοῦ Πηγῆς τοῦ Χαρτοφύλακος ἐν Κυδωνίᾳ (Χρυσοπηγῆς). Ἐπὶ Σωφρονίου Β' καθηρέθη ὑπὸ τῆς ἐν Κων)λει Συνόδου ὡς ἄσωτος

²⁸) Χρ. Κρ. Β', 1913, σ. 32.

²⁹) Δ. Πασχάλης, Χίου Δανιὴλ (1714 - 1741) περ. «Θεολογία» Ζ', 1929, σ. 214 - 20.

³⁰) Κ. Ἀμαντος, Ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Χίου «Ἑλληνικά» 4, 1931, σσ. 57 - 58, ὅπου τὰ κατὰ τὸν ἐν λόγῳ Δανιὴλ.

³¹) Χριστ. Κρήτη Β', 1913, σ. 33

³²) Πρβλ. Ξανθοουδίδην, Χρ. Κρ. Β', 1913, σσ. 68 καὶ 103, ὅπου ἐσφαλμένως ὁ Ξανθοουδίδης ὀνομάζει οὕτω τὸν πρωτοσύγκελλον.

³³) Κοινῶς θεωρεῖται ἀπὸ Χίου, ἀλλ' ὅτι Χίος μόνον ἦτο φρενεῖ ὁ Κωνστ. Ἰ. Ἀμαντος, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, Πιραιεὺς 1946, σσ. 200 - 201.

³⁴) Χριστ. Κρήτη Β', 1913, σ. 32 - 33.

³⁵) Πρβλ. ΕΕΚΣ Β', 1939, σ. 516. Παρὰ τὰ σημειωθέντα ἐν Κρ. Χρ. 5, 1952, σ. 329.

³⁶) Πρβλ. Μ. Ι. Μανουσάκην, Κρ. Χρ. 5, 1952 σ. 329. Πρβλ. ἀκόμη Ν. Β. Τωμαδάκη, Κυδωνίας Μαρτινιανός, περ. «Θεολογία» ΙΕ', 1937, σσ. 165 - 167.

καὶ πλεονέκτης, κατὰ Μάρτιον 1780⁸⁷. Ἐν τούτοις τὸν Ἰούλιον τοῦ 1781 ὑπογράφεται Κυδωνίας (καὶ οὐχὶ Κυδωνιῶν, ὡς ἀνέγνωσεν ὁ ἐκδὸς τὸ σημεῖωμά του)⁸⁸, διότι μόνον κατὰ Σεπτέμβριον 1783 παρεδέχθη τὴν ἔξωσιν, κατόπιν συμβιβασμοῦ, καὶ παρητήθη⁸⁹.

11. ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ, ἐκλεγείς μετὰ τὴν καθαιρέσιν τοῦ Μαρτινιανοῦ, προτάσει τοῦ πατριάρχου, κατὰ Μάρτιον 1780⁹⁰, προέστη κανονικῶς μόνον μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ προκατόχου του (1783). Κατὰ Μάϊον τοῦ 1786 βεβαιοῖ δημοσιευθὲν ἔγγραφον καθ' ὃ ἀπέδωκε τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Φωτεινῆς Τσουκαλαριῶν Κυδωνίας εἰς τοὺς νομίμους ἰδιοκτίητας του⁹¹. Ὅτε ὁ Κρήτης Μάξιμος κατηγορέθη ὑπὸ τοῦ ποιμνίου του εἰς τὸ πατριαρχεῖον ὡς μέθυσος κλπ, ὁ οἰκουμενικὸς ἀνέθηκε πρῶτον εἰς τὸν Γεράσιμον νὰ πληροφορηθῆ ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γερασίμου πρὸς τὸν Μάξιμον ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως (δι' ἧς τῷ ζητεῖ συνάντησιν)⁹² ἐδημοσιεύθη, χρονίζεται δὲ ἀπὸ 29 Αὐγούστου 1797⁹³. Ἀναφέρεται καὶ εἰς ἔγγραφον ἀρχιερέων Ἀνατολικῆς Κρήτης (Σεπτ. 1793) «ἔπεμψεν ὁ ἅγιος Κυδωνίας...»⁹⁴.
12. ΙΩΑΣΑΦ Παυλάκης, τέως ἱεροδιάκονος τοῦ Κυδωνίας Ἰωάσαφ τοῦ Χίου, ἀναφερόμενος ὡς ἀρχιερατεύων τῇ πρώτῃ Ἰουνίου 1805, ὅτε συνέβη σεισμὸς⁹⁵. Τούτου ἐσώθησαν τὰ ἔξῃς δύο σημειώματα, ἐπὶ βιβλίου τοῦ 1692 (Τόμος Καταλλαγῆς Δοσιθέου Ἱεροσολύμων), sic ut: α' παράφυλλον «Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις Ἰωάσαφ ἀρχιερέως τῆς ἁγίας ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ ὄπιος τὸ

⁸⁷) Πρβλ. Σάροδεων Γερμανόν, ΕΦΛΔ', 1935, σ. 436. Τὸ συνοδικὸν ἔγγραφον τῆς καθαιρέσεως ὑπὸ τοῦ πτρχ. Σωφρονίου δημοσιεύεται αὐτόθι σσ. 440 - 443.

⁸⁸) Εὐαγγ. Σαβράμη, Σημειώματα ἐκ διαφόρων κωδίκων περ. «Ἑλληνικά» 4, 1931, σ. 483 - 5, ἐν σ. 484.

⁸⁹) Σάροδεων Γερμανός, Ἐνθα καὶ ἀνωτέρω. Ἡ παραίτησις δημοσιεύεται αὐτόθι σ. 443.

⁹⁰) Αὐτόθι· τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του αὐτόθι σσ. 443 - 444.

⁹¹) Ν. Β. Τωμαδάκης, Εἰδήσεις καὶ ἔγγραφα...ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 218 - 22.

⁹²) Πρβλ. Δ. Ζακυθηνόν, ΕΕΚΣ Β', 1939, σ. 516, ἀρ. 93.

⁹³) Εὐμενίου Φανουράκη, Ἀνέκδοτα Ἐκκλησι. ἔγγραφα...Κρ. Χρ. Γ', 1949, σσ. 359 - 60, ἀρ. 48.

⁹⁴) Τοῦ αὐτοῦ, αὐτόθι σ. 136.

⁹⁵) Γ. Κ. Σπυριδάκης, Κρητικά Σημειώματα Κρ. Χρ. Ζ', 1953, σσ. 92 - 96, ἐν σ. 93. Πρβλ. ὁμοίως Μ. Ἰ. Μανοῦσσαν, Κρ. Χρ. Σ', 1952, σ. 329, ὅπου τὰ περὶ Ἰωάσαφ τοῦτου ὡς χορηγοῦ ἐκδόσεως βιβλίων.

ἀποξενώση ἢ χάρις τῆς Παναγίας νὰ τὸν κάψι ἀμέσως». β' «Καὶ τότε ἐλήφθη ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας παρ' ἐμοῦ Ἰωάσαφ ἱεροδιακόνου ἀναχωρήσαντος ἐκ τῆς Κρήτης ὁπερ σὺν τοῖς ἄλλοις ἀξιῶ νὰ σταλῆ μετὰ θάνατόν μου εἰς τὴν αὐτὴν βιβλιοθήκην διὰ νὰ μὴ κατακριθῶ ὡς ἱερόσυλος»⁴⁶. Ὁμοίως ἐπὶ βιβλίου 1703 (Δογματικῆς) ἀναγινώσκεται: «Κτῆμα Ἰωάσαφ ἱεροδιακόνου ἐκ Κρήτης ὅστις ἀξιῶ μετὰ θάνατον νὰ ἀποσταλῆ τοῦτο εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας ἐξ ἧς σὺν ἄλλοις παρελήφθη, διὰ νὰ μὴ κατακριθῆ ὡς ἱερόσυλος»⁴⁷. Περὶ τοῦ λογίου τούτου ἐπισκόπου γνωρίζομεν ὅτι ἐδαπάνησεν, ἱεροδιακόνος ὢν, διὰ τὴν κατὰ τὸ 1780 ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν Ἐρμηνείας εἰς τὸ τέταρτον τῆς Γραμματικῆς τοῦ Θ. Γεζῆ ὑπὸ Δανιὴλ Κεραμέως μοναχοῦ Πατμίου, μεθ' οὗ εἶχε συνδεθῆ. Τὸ 1779 διῆλθεν ἐκ Σμύρνης, εἶτα μετέβη εἰς Πάτμον⁴⁸.

13. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, μαρτυρούμενος ἐκ τῶν διπτύχων τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς, ἐξ ἧς συνήθως ἐλαμβάνοντο οἱ ἐπίσκοποι Κυδωνίας⁴⁹.
14. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ Σαρπλάκης, διατελῶν πρωτοσύγκελλος Κυδωνίας⁵⁰. Ἄμα τῆ ἐκρήξει τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος καθείρχθη (15 Ἰουνίου 1821), ἕως οὗ βιουανιζόμενος ἀπέθανε⁵¹, πάντως μετὰ τὴν 10ην Ἰουλίου 1822 ὅτε ὑπογράφει ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐν Ἀποκορώνῳ ἐπανοστήτας⁵². Τὸν διεδέχθη ὁ ἐν εἰρκῇ σύντροφος αὐτοῦ καὶ διάκονος
15. ΑΡΤΕΜΙΟΣ. Οὗτος ἔγραψε τὸ κάτωθι σημείωμα περὶ ἑαυτοῦ: «Κατὰ τὸ ,αὐλά' ἔτος (=1831) τῆ ἡ' Νοεμβρίου ἀνεβιβάσθημεν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀρχιερωσύνης τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ Κισάμου· καὶ ὁπῆρχον τριακοντιότη; οὕτινος πέφυκεν

⁴⁶) (Θ. Μοσχονᾶ), Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Β', Ἐντυποι παλαιαὶ ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια 1946, σ. 178. Τὸ πρῶτον σημείωμα δὲν φαίνεται αὐτόγραφον, ἀλλ' ἐγράφη (μετὰ θάνατον πιθανῶς τοῦ ἐπισκόπου) ὑπὸ ἀγραμμάτου τινὸς ὑποτακτικοῦ του.

⁴⁷) Μοσχονᾶς, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 337. Τὰ βιβλία δὲν ἐπεστράφησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς ἐν Χανίοις ἐπισκοπῆς Κυδωνίας, οὐδ' ἐπὶ τοῦ ἰδίου τοῦ παρανόμου κατόχου τῶν ὅτε ἐγένετο ἐπίσκοπος! Οὕτως ἐσώθησαν ἐν τῇ ἐν Καίρῳ ἄλλοτε Πτροχῆ Βιβλιοθήκῃ.

⁴⁸) Πρβλ. Μανουσόσακαν, Ἐνθ' ἄνωτ.

⁴⁹) Καὶ μνημονεύεται ὑπὸ τῶν ἐκείστοτε ἐπισκόπων Κυδωνίας.

⁵⁰) Χρυσοῦς στιφυρὸς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Καλλίνικος πρωτοσύγκελλος Κυδωνίας» ὃν τῷ 1933 κατεῖχεν ὁ τότε Κυδωνίας Ἀγαθάγγελος ἀνήκεν εἰς αὐτόν.

⁵¹) Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ Αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 7.

⁵²) Γρηγορίου Παπαδοπεράκη, Ἱστορία Σφακιῶν, Ἀθήναι 1888, σ. 276. Αὐτόθι καὶ ἡ ἀπάντησις.

τὸ παρόν. [ὑπογραφή:] Ἄρτέμιος»⁵³. Ἐγεννήθη ἐπομένως τὸ 1801, ἦτο δὲ κατὰ τὴν Μ. Ἐπανάστασιν μόλις εἰκοσαετής. Κατὰ μεταγενέστερον στιχουργὸν παρέμεινε ἐν εἰρκτῇ ἐπὶ τριετίαν⁵⁴. Περὶ τῆς χειροτονίας ἀλλὰ καὶ τοῦ θανάτου του ὑπάρχει τὸ ἑξῆς σημείωμα: «[1831, Νοεμβρίου] 8. Ἐχειροτονήσατε τὸν Ἅγιον τὸν Κυδωνίας (εἰς τὰ 1846 ἐκοιμήθη)»⁵⁵. Διὰ τῆς χειροτονίας του ἐφηρμόσθη ἡ ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου Κων)λεως ἀποφασισθεῖσα ἔνωσις τῶν ἐπισκοπῶν Κυδωνίας καὶ Κισιάμου εἰς μίαν. Οὕτως ὁ Ἄρτέμιος ἀναφέρεται εἴτε ὡς Κυδωνίας⁵⁶, εἴτε ὡς Κισιάμου⁵⁷, εἴτε ὡς «Κυδωνίας καὶ Κισιάμου»⁵⁸. Ἡ ἀρχιερατεία του, ὡς καὶ ἡ ζωὴ του πρέπει νὰ ἦτο λίαν δύσκολος, λόγῳ τῆς ἐποχῆς.

16. ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ Φυντίκης. Τὸ πρῶτον συναντᾶται εἰς ἔγγραφον ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου 1830, ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας «Κάλλιστος Ἱερομνήμων»⁵⁹. Κισαμίτης τὴν καταγωγὴν⁶⁰. Ἄδελφός καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς ἁγίου Ἐλευθερίου, ἀνακαινιστῆς τοῦ κώδικος Χρυσοπηγῆς (1843) «...ἐμεταγράφη δὲ καὶ ἀνεκαινίσθη ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου καθηγουμένου τοῦ νῦν Καλλίστου Φυντίκη κατὰ τὸν νῦν γε ἐνεστῶτα ,αωμγ' Ἰ-

⁵³) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κρ. Χρ. Ζ', σ. 93.

⁵⁴) Πρβλ. Ἱστορικὸν ποίημα τῆς ἐπαρχίας Κισιάμου ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1834 [γραπτέον 1894], ἐν Ἀθήναις κατὰ Μάρτιον 1895:

*τὸν μακαρὶ Ἄρτέμιον πολὺ τὸν βασιάναν
τρεῖς χρόνους μέσα στὸ βουταῖ
κι' ὅταν ἐζήτησε νερὸ οὐρὸς τὸν ἐποίτῃαν!*

Κατὰ τὸν στιχουργὸν ὁ Ἄρτέμιος ἦτο ἐκ Κισιάμου.

⁵⁵) Πρβλ. Μ. Γ. Παλαμά, Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Κωνσταντίνου Κοζύρη, Κρ. Χρ. Α', 1947, σ. 200.

⁵⁶) Ἐγγραφοὶ 1835 ἐν Κρ. Χρ. Γ', 1952, σ. 141, ἕτερον 1836 αὐτόθι σ. 275 (δι' οἰκονομικὰ θέματα) ἕτερον 25 Μαΐου 1837, Κρ. Χρ. Β', 1948, σ. 300.

⁵⁷) Ἐγγραφοὶ Ὀκτωβρίου 1833, Κρ. Χρ. Β', 1948, σ. 125.

⁵⁸) Ἐγγραφοὶ 18 - 5 - 1837 Γρηγορίου Γ', Κρ. Χρ. Β', 1948, σ. 298.

⁵⁹) Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα, σ. 526.

⁶⁰) Κατὰ τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα στιχουργὸν, ὁ ὁποῖος λέγει εἰς τὴν Κισιάμον:

*Ἐγέννησες κι' ἀνάθρεψες καὶ ἐξεῖ ἐπισκόπους
δὲν εἶχ' ἡ Κρήτη ἀπ' αὐτοὺς περίφημους ἀνθρώπους.
Ἄρτέμιον, Μελχισεδέκ, Κάλλιστον καὶ Γαβριὴλ
εἶχες καὶ τὸν Γεράσιμον καὶ πάτερ Μισαήλ.*

Εἶναι δ' οὗτοι ὁ Κυδωνίας Ἄρτέμιος, ὁ Κισιάμου Μελχισεδέκ, ὁ Κυδωνίας Κάλλιστος, ὁ Κυδωνίας Γαβριήλ, ὁ Κισιάμου Γεράσιμος Στρατηγάκης καὶ ὁ Κυδωνίας Μισαήλ. Ἐν τούτοις ὁ μὲν Μελχισεδέκ κατήγετο ἐξ ἀνατολικῆς Κρήτης, ὁ Γεράσιμος ἐξ Ἀκρωτηρίου καὶ ὁ Μισαήλ ἐκ Μαλάξης Κυδωνίας!

ουλίον λα'»⁶¹. Εἰς διαδοχὴν τοῦ ἀποθανόντος Ἀρτεμίου, ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Χανίοις καὶ ἐν τῷ ναῶ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τὴν 22 Ἰουνίου 1846⁶². Δι' ἀνεκδότου δωρητηρίου του τοῦ 1852 παραχωρεῖ εἰς τὴν Μ. Ἁγίας Τριάδος τῶν Ἱζαγκαρόλων τὸ ἥμισυ τοῦ ναοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Χαλέπας⁶³. Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας του ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Χανίων τῶν Εἰσοδίων (Τριμάριστη), εἰς δὲ τὸ βιβλίον τῶν ἐράνων ὑπογράφεται «ὁ Κυδωνίας καὶ Κισάμου» (1856) καὶ συνεισφέρει «ὁ κυδωνίας κάλλιτος γρ. 1000» (1 Δεκεμβρίου 1857)⁶⁴. Πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ καὶ τοῦ μητροπ. Κρήτης Ἰωαννικίου⁶⁵ νὰ ὑπογράψῃ ἀποκήρυξιν τῶν εἰς Μπουτσουνάρια (ἔξω τῶν Χανίων) συναθροισθέντων κατὰ Μαΐον 1858 Χριστιανῶν καὶ ἀρνούμενος, παλαιὸς ἐπαναστάτης ὁ ἴδιος, νὰ ταχθῆ ἀντιμέτωπος τοῦ λαοῦ, ἀπέθανεν ἀπόπληκτος⁶⁶. Ὁ θάνατός του ἰσώθη πρὸς μαρτύριον, ἡ κηδεία του ἐτελέσθη μεγαλοπρεπῶς, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς τάφου του ἐχαράχθη τὸ ἐπίγραμμα :

*Ὄνομαί καὶ πράγματι Κάλλιτος Κυδωνίας
ὡς μάρτυς ἐτελεύτησεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας
τὴν 8 Μαΐου 1858*⁶⁷

17. ΜΙΣΑΗΛ Μαρμαράκης⁶⁸ ἢ Ἰωαννίδης. Ὑπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπώνυμον ἐνεγράφη εἰς τὸ μοναχολόγιον τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς τὸ

⁶¹) Πρβλ. Τω μα δά κ η ν, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 218.

⁶²) Πρβλ. Τω μα δά κ η ν, ΕΕΒΣ Γ', 1933, σ. 218, Σά ρ δε ο ν Γ ε ρ-μ α ν ὄ ν ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 436 καὶ σσ. 444 - 445, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του.

⁶³) Τοῦτο μετ' ἄλλων συμβολαίων κρητικῶν παρεχώρησα εἰς τὸν συνάδελφον κ. Νικ. Πανταζόπουλον πρὸ δεκαετίας περίπου πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἔκδοσιν αὐτῶν.

⁶⁴) Τω μα δά κ η ς, Ἐνθ' ἄνωτ.

⁶⁵) Περί τούτου δεῖα Τω μα δά κ η ν ἐν ΕΕΒΣ Γ', 1933, σσ. 207 - 208 καὶ ΕΕΚΣ Γ', 1940, σσ. 131 - 132.

⁶⁶) Τω μα δά κ η ς, Ἐνθ' ἄνωτ. Πρβλ. καὶ τὸν σύγχρονον Κ ρ ι τ ο β ο υ-λ ἰ δ η ν, Ἀπομνημονεύματα σ. 526 ἐν σημειώσει.

⁶⁷) Τω μα δά κ η ς, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 218. Ἀνακριβῶς ἐσημείωσεν ὁ Κοζύρης εἰς τὸ Ἡμερολόγιόν του : «Εἰς τὰς 15 τοῦ ἰδίου (Μαΐου 1858) ἀπέθανεν ὁ ἀείμνηστος Κυδωνίας Κάλλιτος ἀπὸ ἀποπληξίας ἐνεκα τοῦ πάθους τοῦ Βελῆ καὶ μητροπολίτου περὶ αὐτοῦ» Πα ρ λ α μ ᾶ ς, Κρ. Χρ. Γ' 1949, σ. 318.

⁶⁸) Κατὸ Β. Ψ ι λ ᾶ κ η ν, Ἱστορία τῆς Κρήτης Γ', ἐν Χανίοις 1910, σ. 837. Ὁ ἀείμν. Ἀγαθᾶγγελος Νινολάκης μετ' ἐπισημοφύρει ὅτι τὸ οἶκον ἐπώνυμον τοῦ Μισαήλ ἦτο Τσιστράκης· Πρβλ. ΕΕΚΣ Γ', 1940, σ. 146, σημ. 7.

1832, ἐτῶν 14⁸⁹, ὥστε ἦγε τὸ 41ον ἔτος ὅτε, ἡγούμενος ὢν, ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Χανίοις, κατ' Ἰανουάριον 1859⁹⁰. Ἐβεβαίωσε τὰς ὑπογραφὰς τῶν ὑπογραψάντων τὸ υπόμνημα τοῦ 1866 ἐπαναστατῶν μετὰ τοῦ Κισιάμου Γερασίμου. Ἀπὸ τῆς χειροτονίας του χωρίζεται ἡ ἐπισκοπὴ Κυδωνίας ἀπὸ τὴν τῆς Κισιάμου, διαλυομένης τῆς κατὰ τὸ 1831 γενομένης ἐνώσεως αὐτῶν. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς μονῆς Χρυσοπηγῆς ἐπίγραμμα :

*Τύμβος ὄδε σκῆνος κατέχει Μισαὴλ ὁσίοιο
ἀρχιερεῖος πόλιος πολυκλεῖτος ὄθι
ναιετάουσι Κύδωνες Κρηῖτες, ψυχὴ δ' ἐσθλὴ
ἔπη οἰκήσουσ' οὐρανίωνα πόλον*

Γεννηθεὶς τὸ 1821⁹¹

ἀπεβίωσε τὴν 18 ἀπριλίον 18 1869.

18. ΓΑΒΡΙΗΛ Γρηγοράκης ἐξ Ἀφράτων Κισιάμου (28 Ἰουνίου 1869 - 4 Σεπτεμβρίου 1881). Κατὰ τὸ μοναχολόγιον τῆς Χρυσοπηγῆς ἐλέγγοτο κατὰ κόσμον Γεώργιος Ἐμμ. Γρηγοράκης, προσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν καὶ ἐκάθη μοναχὸς τὴν 8 Ἀπριλίου 1849, ἀπέθανεν «ἀπὸ χτικιῶ» ἐν τῇ μονῇ, εἰς ἣν κατέλιπε τὰ ἄμφιά του. Ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Χανίοις⁹², ἦτο μικρᾶς μορφώσεως καὶ προκεχωρημένης ἡλικίας, ἐπένετο δὲ διότι ἐξελέγη εἰς ἀνωμάλους καιροὺς καὶ δὲν κατώρθωνε νὰ εἰσπράττῃ τὰ δικαιώματά του. Ἐμενε συνήθως εἰς τὴν μονὴν Χρυσοπηγῆς, ὅπου καὶ ἐτάφη· ἐπὶ τοῦ τάφου του ἡ ἐπιγραφή :

*Γαβριὴλ τοῦ Κυδωνίας τὸ φθαρτὸν ἐνθάδε κεῖται
κ' ἡ ψυχὴ μετὰ δικαίων τὴν ἀνάπασιν ποιεῖται.*

Ἀπεβίωσε τῇ 4 Σεπτεμβρίου 1881⁹³.

19. ΙΕΡΟΘΕΟΣ Πραουδάκης⁹⁴ (Δεκ. 1881 - 1882). Ἐγεννήθη ἐκ γο-

⁸⁹) Ὅπερ εἶδον ὁ ἴδιος τὸ 1945.

⁹⁰) Πρβλ. Σά ρ δε ω ν Γ ε ρ μ α ν ὄ ν, ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 437, καὶ σσ. 445 - 6, ὅπου δημοσιεύεται τὸ υπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του.

⁹¹) Ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεως ἐσφαλμένη, πιθανῶς κατὰ συμπερασμόν.

⁹²) Ἡ ἐκλογὴ του ἐγένετο ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ τῶν Εἰσοδίων. Τὸ σχετικὸν υπόμνημα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σά ρ δε ω ν Γ ε ρ μ α ν ο ὦ, ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 446.

⁹³) Τ ω μ α δά κ η ς, ΕΕΒΣ Ι', 1933, σ. 219. Συλλειτουργῶν ἐν Ἡρακλείῳ τὴν 13 Ὀκτωβρ. 1870 φέρεται εἰς τὰ ὑπὸ Μ. Παρλαμᾶ δημοσιευθέντα Ἱστορικὰ καὶ βιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Σ τ ε φ. Ν ι κ ο λ α ῖ δ ο υ, Κρ. Χρ. Γ', 1949, σ. 324.

⁹⁴) Ὁ ἐστὶ Μπραγουδάκης.

νέων Σφακιανῶν εἰς Μῆλον (1836), ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις Θεολογίαν καὶ εἶτα ἐστάλη χάριν σπουδῶν εἰς Μόναχον. Ἐφημέρευσε καὶ εἰς Τύνιδα⁷⁵. Ἐξελέγη τὸ πρῶτον Κυθωνίας, ἀλλὰ λόγῳ τῶν ἐπαρχιακῶν ἀντιθέσεων (ὡς Σφακιανός, διότι Σφακιανοὶ ἦσαν καὶ ὁ Ἱεροσητείας Γρηγόριος Παπαδοπετραῆς καὶ ὁ Κισάμου, ἐκλεγείς καὶ μὴ χειροτονηθεῖς, Παρθένιος Κελαϊδῆς), δὲν ἐγένετο δεκτὸς καὶ μετετέθη εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου (20 Δεκεμβρ. 1882 - 1896 †)⁷⁶. Ἀντ' αὐτοῦ μετετέθη ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρκαδίας εἰς τὴν Κυθωνίας ὁ ἐπίσκοπος

20. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Ζαχαριάδης (υἱὸς τοῦ Ζαχαρίου Λαδωμένου)⁷⁷, κατ' Ἀπρίλιον 1887⁷⁸, ἀρχιερατεύσας μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1912, ὅτε παρητήθη. Οὗτος εἶχε γεννηθῆ τὸ 1835 εἰς Πλάτην Λασηθίου, ἦτο θεολόγος, ἀνὴρ νουνεχῆς καὶ πατριώτης, δράσας κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κρήτης. Λίαν ἐνδιαφέρουσα ἀλληλογραφία του διατηρεῖται ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης (Χανιά). Ἀπέθανεν ὡς πρῶτον Κυθωνίας τῇ 24ῃ Ἰουλίου 1913⁷⁹.
21. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ Νινολάκης (Μαΐος 1912 - 7 Ἰουνίου 1935 †). Καὶ οὗτος ἀδελφὸς (καὶ ὡς ἐπίσκοπος διώκτης) τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς, ὅπου προσῆλθεν εἰς ἡλικίαν 20 ἐτῶν καὶ ἔκαρθε τὴν 23 Δεκεμβρίου 1891. Κατὰ κόσμον ἔκαλεῖτο Ἀθανάσιος Ἐμμ. Νινολάκης. Ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς τὴν Σχολὴν Χάλκης, ἔγραψε 3 ὑόβιβλία περὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ (1902) καὶ τῆς ἀλληλογραφίας του πρὸς τοὺς Κρητίας (1908) καὶ ἐξέδωκε τὸ περ. «Χριστιανικὸν Φῶς» κἄ. τινα.
22. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ Ξηρουχάκης ἐκ Σούρης Ἀποκορώνου, ἀδελφὸς τῆς Μ. Γουβερνέττου (1 Μαρτίου 1936 -). Ὡς διάκονος ἐπολέμησε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 εἰς τὸ Ἀκρωτήρι. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ ὑπὸ τὸν ἀείμν. Χρυσόστομον Παπαδόπουλον καὶ ἐγένετο διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας εἰς Ἱταλ. Πανεπιστήμιον. Καθηγητὴς εἰς Ρέθεμνος, ἐφημέριος εἰς Βενετίαν καὶ Βιέννην, ἠσχολήθη μὲ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ

⁷⁵ Σ π. Παπαγεωργίου, Ἡ ἐν Μονάχῳ ἑλληνικὴ κοινότης καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία, Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ Ζ', 1903, σ. 49 ἐξ., ἐν σσ. 121 - 125.

⁷⁶ Πρβλ. Τωμαδάκη, ΕΕΚΣ Β', 1940, σ. 141. Πρβλ. καὶ Κρ. Χρ. Γ', 1949, σσ. 337, 335.

⁷⁷ Κατ' ἀνακοίνωσιν πρὸς με (Ἰούνιος 1940) τοῦ στρατηγοῦ Ἰω. Ἀλεξάκη.

⁷⁸ Ἐγκύκλιος ἐπὶ τῇ ἐγκαθιδρύσει του ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφ. «Ἀμυνα» Χανίων 16 Μαΐου 1887.

⁷⁹ Νεκρολογία του εἰς τὰς ἐφ. Χανίων «Ἐλεύθερον Βῆμα» 27ης Ἰουλίου 1913 καὶ «Κήρυξ» 1ης Αὐγούστου 1913.

νεοελληνικήν ιστορίαν καὶ φιλολογίαν, δημοσιεύσας τοῦ Μαρίνου Τζάνε τὸν Κρητικὸν Πόλεμον (Γεργέστη 1908) καὶ τὰς ἱστορικὰς μελέτας: Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366 (Ἀλεξάνδρεια 1932), Αἱ Σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (ἐν Ἀθήναις 1933), Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἑπτάνησος (Ἀθήνησι 1934) καὶ πολλὰς μελέτας, ἐν αἷς περὶ Μαξίμου Μαργουνίου (Χανιά 1956 - 1957). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κατοχῆς (1941 - 1945) ἀνέπτυξε καὶ πολιτικὴν δρασίαν, τὸ δὲ 1945 ἐχορημάτισε καὶ Γεν. Διοικητὴς - Ὑπουργὸς Κρήτης⁸⁰.

ΛΟΓΙΟΙ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΣΗΜΑΙΝΟΝΤΕΣ ΚΛΗΡΙΚΟΙ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΕΣ
Ἡ ἸΔΡΑΣΑΝΤΕΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΡΙΟΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ*

1. ΒΑΡΟΥΧΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ἱερομόναχος. Μετέφρασε τὸ Ψαλτήριον εἰς κοινὴν φράσιν (1705). Τὸν ἐξάψαλμον καὶ τρεῖς ψαλμοὺς μελήψεως (1730). Συλλογεὺς τοῦ «Ἑβδομαδευχαρίου» (1740). Ἐτύπωσε Λόγους ψυχωφελεῖς (1755, μετατύπως 1779, 1784). Ἀπέθανε τὸ 1708.

Legend, ΒΗ ΧVΙΙΙ s. I 1918 σσ. 41 - 2, 419 - 20, 228, 281 καὶ II σσ. 36 - 7, 308 - 309 καὶ 430. Ὁ καεὶς κώδιξ Φωσκολ. Βιβλιοθ. Ζακύνθου 14 (18ου αἰ.) περιεῖχε τέσσαρας Λόγους εἰς τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ. Πρβλ. Ν. Α. Βέη ν, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. 49 - 50.—Γ. Βαλέτας, Ἀνθολογία Α', 1947, σ. 565 (κείμενα σσ. 223 - 8, 241 - 3, 246 - 9).— Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του: Κατράμης, Φιλολ. Ἀνάλεκτα, σσ. 132 - 136.

2. ΒΑΣΙΛΕΙΔΗΣ ΣΥΜΕΩΝ, ἱερεὺς Ἀγιοτριαδίτης, ἔγραψε μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν 1821 τὸν ὑπ' ἀριθ. 19 κώδικα τῆς Μονῆς Ἀγίας Τριάδος τῶν Γζαγκαρόλων (ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 347 - 348) καὶ ἀντέγραψε τὴν ὑπὸ τοῦ Δημ. Σουρούμη (1704) συγγραφεῖσαν ἀκολουθίαν τῶν Ἀγίου Ἰωάννου καὶ Εὐσταθίου. Πιθανώτατα

⁸⁰) Πρβλ. Στεφ. Δ. Μυλωνάκη, Ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκρώνου (Κρήτης) Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης 1872 - 1948. Ἐκκλησία Κρήτης, Γερμανικὴ Κατοχὴ 1941 - 1945, Χανιά 1940, 40 σσ. 488 + IV.

* τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐνετοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19 αἰ. περίπου. Ὅπου ὑπάρχει τελευταία μελέτη περὶ τῆς ἀναφερομένης προσωπικότητος ἔγραψα τὰ ἀπολύτως στοιχειώδη. Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν δὲν ἐπαναλαμβάνονται ὅσα τυχὸν συνεκεντρώθησαν εἰς προσφάτους μελέτας περὶ τῶν ἀναφερομένων προσωπικοτήτων, οὔτε συμπεριελήφθησαν αἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κισάμου, Σελίνου καὶ Σφακίων (Ν. Χονίων) ἢ τινες ἀμφιβόλου καταγωγῆς. Ἰκανὰς τῶν εἰδήσεων ὀφείλω εἰς ὑπόδειξιν τοῦ φίλου κ. Μ. Ι. Μανούσακα, διευθυντοῦ τοῦ Μεσ. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

- συγγραφεὺς τοῦ πολυτίμου χρονικοῦ τῆς αὐτῆς Μονῆς τῶν Τζαγκαρόλων.
Τὸ χρονικὸν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 318 - 337.
3. ΒΕΛΗΜΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. Συντάκτης τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἰω. Ἐρημίτου τῆς τῶ πρώτου διορθωθείσης καὶ ἐκδοθείσης τὸ 1782. Εἰς τὴν ἐπανέκδοσιν 1787 ἔχει πρόλογόν τινα, ἄρα ζῆ καὶ εἶναι σύγχρονος.
Legend, BH XVIII s. II, 1928, σσ. 372 καὶ 466 (ἀρ. 1063, 1188. ἀνατύπωσις ἐν Σύρῳ 1857. Πρβλ. L. Petit BAG, Bruxelles 1926, σσ. 115 - 117).
4. ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ. (Πιθανῶς ὁ Μιχαὴλ ἐκ Κυδωνίας καλλιγράφος, Κ. Σάθα, ΝΦ σ. 234). Περὶ οὗ οἱ στίχοι :
- Οἱ τὸν Μιχαὴλ κήρυκα Κυδωνίας
βουλόμενοι νῦν σπεύσαι' ἐν τῇ πλατείᾳ
ἰδεῖ(ν) ἄριστα λέξιν βοῶντα τάχει
ἐν ἄμβων' ἰσιάμενον λόγον τὸν θεῖον,
5 δι' οὗ μέρος ἀνάγει πρὸς τὴν ἄνω
Ἱερουσαλήμ, πόλιν ἡτοιμασμένην*
- Νικολάου ἱερέως τοῦ Λικινίου τοῦ ἐκ Μονεμβασίας.
Οἱ στίχοι ἐν κώδικι 8 τοῦ Coll. Greco di S. Atanasio τῆς Ρώμης, ἐξεδόθησαν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, ΝΕ 10, 1913, σσ. 16 - 17.
5. ΒΡΕΤΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Κυδωνίος, τῆς τε φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱεραῆς θεολογίας διδάσκαλος, πρὸς ὃν ὁ Ἄνδρέας Πετριβάλης (ιζ' αἰ.) ἐπίγραμμα. Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου (1615 - 1525). Υἱὸς Θεοδώρου καὶ Κωνσταντίνης Κορνάρου.
Ἐκ τοῦ ms. Raporm. Bibl. Naz. II Δ 11 f. 562 ἐξέδωκεν ὁ R. Cantarella, περ. Μύσων Α', 1932, σ. 96. Legend, BH XVII s. V. 1903, σσ. 256 - 257.
6. ΓΑΒΡΙΗΛ ἐκ Κυδωνίας, λογιώτατος ἱερομόναχος. Συνέγραψεν Ὅμιλιαν εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ καθωμιλημένῃ, ἣν ἀντέγραψε τὸ 1694 ὁ Δημ. Σουρούμης.
Κώδιξ Ξενοφ. 60, Λάμπρος, Κατάλογος Α', σ. 68 ἀρ. 7624.
7. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ὁ Δευτερεύων, ἱερεὺς καὶ ἱερομνήμων καὶ ρήτωρ τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας, Κυδωνιεύς (περὶ τὸ 1583). Ἐγραψε 15 λόγους, ἐπιστολὰς πρὸς διαφόρους, εἰς βαθμῶν συγγενείας διαγράμματα, κλπ. Βλέπε αὐτὸν ὑπ' ἀριθ. 12.
Γ. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς, Ἀθ. 1872, σ. 230.
8. ΓΡΑΔΕΝΙΓΟΣ ΑΛΟΪΣΙΟΣ (Ἀμβρόσιος), πρωτοπαπᾶς Κυδωνίας, διδάσκαλος ἐν Βενετίᾳ, βιβλιοφύλαξ ἐκεῖ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, κή-

ρουξ τοῦ εὐαγγελίου ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐπιμελητῆς ἐκδόσεων βιβλίων, ἐν οἷς καὶ τῆς Ἐρωφίλης (1676). Κυδωνιεύς σπουδάσας ἐν Ἰταλία, ὅπου ἐξήσεν ὡς πρόσφυξ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης.

Μ. Ἰ. Μανούσας, Ἀλοῖσιος - Ἀμβρόσιος Γραδενίγος (1616 ci. - 1680) ΕΜΑ (= Ἐπετηρὶς Μεσ. Ἀρχείου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν) Ε', 1955, σσ. 102 - 148, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Πιθανῶς σχετίζεται μὲ τοὺς ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 10α.

9. ΓΡΑΔΕΝΙΓΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ (1647 - 1674) ἐκ Χανίων υἱὸς Ἀλοῖσιου καὶ Ρεγκίνας Τζαγκαρόλου, οὐνίτης ἱερομόνος, μονάσας ἐν Κρυπτοφέρρη, κατόπιν σπουδῶν ἐν τῷ Κολλεγίῳ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης (1666 - 1670), ὅπου ὠνομάσθη Ἀθανάσιος. Ἀπέθανεν ἐν Ἑνετία.
L e g r a n d, ΒΗ XVII s. III, 1903, σσ. 346 - 347. Μ. Ι. Μανούσας, ΕΜΑ Ε', 1955, σ. 107.
10. ΓΡΑΔΩΝΙΪΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, Ἱερεὺς, συνθέτης τρίτης στάσεως μακαρισμῶν μετ' ἀκροστιχίδος ἀκολουθίας Ἁγίου Ἰω. Ἐρημίτου. Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΣΒΣ Κ', 1950, σ. 314 σημ. 4. Ἴσως ὁ αὐτὸς μὲ τὸν:
- 10α. ΔΡΑΓΑΝΙΓΟΝ ΑΝΤΩΝΙΟΝ. Ἐλλογιμώτατος ἐν ἱερεῦσι καὶ πνευματικοῖς ἐν Κυδωνίᾳ, ἐξουσιοδοτεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Νικηφόρου διὰ τὴν διαχειρίσιν κτημάτων τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας ἐν Κρήτῃ 21 Ὀκτωβρ. 1641.
ΕΕΚΣ Β', 1939, σ. 84, ὅπου διορθωτέον τὸ ,αχκα' εἰς ,αχμα'.
11. ΓΡΑΔΕΝΙΓΟΣ ΙΛΑΡΙΩΝ ὁ Κυδώνιος, ἀντιγραφεὺς κωδίκων (1595) ἐν Μ. Ἀρκαδίου καὶ ἐν Μ. Ἁγίας Τριάδος ἐν Χάλκῃ (1607).
Μ. Ἰ. Μανούσας, ΕΜΑ Ε', 1955, σ. 103.
12. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ἱερομόναχος καὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἱερομνήμων ἐκ Κυδωνίας, ἤκμαζε 1583. Ἐγραψε λόγους εἰς τὰ βιβλίων συγγενείας διαγράμματα, διαφόρους ἐπιστολάς. Τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 7.
Κ. Σάθας, ΝΦ 230. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλλην. Θέατρον, Ἀθ. 1872, σ. 230 (ὅπου Δευτερέων).
13. ΔΟΥΡΟΥΝΤΑΚΗΣ, Εὐδόκιμος, ὁ Ξηροποιαμνός. Κατὰ κόσμον Π. Νιουρουντούς, ἐμόνασεν εἰς Μ. Ξηροποτάμου, ὅπου καὶ ἐχημάτισεν ἡγούμενος· ἐξέδωκε κατάλογον 425 χειφῶν τῆς ἐν λόγω μονῆς (Θεσσαλονίκη 1932), ἧς ἔγραψε καὶ Ἱστορίαν (Θεσσαλονίκη - Σέρραι 1926).
14. ΕΠΙΣΚΟΠΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, πρωτοψάλτης Κυδωνίας, Ρηθυμναῖος, βιβλιογράφος τῶν χειφῶν κωδ. Paris Gr. 1746, 2300, 2869. Ἔτη 1565 - 1569. Τὸν υἱὸν του Βενέδικτον ἀσπάζεται

Μάξιμος ὁ Μαργούνιος ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Μελέτιον Βλαστόν. Πρβλ. Vogel - Garthausen σσ. 35 - 36, M. Richard, Inventaire des Manuscrits Grecs du Br. Mus., 1952 σ. 13 (κῶδιξ 10.060). H. Omont, Les Mss Grecs datés, 1892, σσ. 67 - 8.—M. Ἰ. Γεδεών, Ἐκκλ. Ἀλήθεια Θ', 1889, σ. 182β.—Ἀγ. Ξηρουχάκης, Ἐκκλ. Φάρος 33, 1934, σ. 420. B'enesevic, Catal. S. Cath. III', 1917, σ. 52, ἀρ. 1995 (Ἀνθολογία τοῦ στιχηραρίου). Β. Λαοῦρδας, «Κρ. Χρ.» Β', 1948, σ. 540 (ὁ κῶδιξ Oxon. Land. Gr. 52, 1568 ἔτους ἐγρᾶφη ὑπὸ Ἐπ.).

15. ΕΥΔΑΙΜΟΝΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ (1555 - 1625). Κρῆς Ἰησουΐτης (1581) ἐκ Κυθωνίας, σπουδάσας εἰς Πατάβιον, διευθύνας τὸ ἀνακαινισθὲν Ἑλληνικὸν Κολλέγιον τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου τῆς Ρώμης, συγγράψας λατινιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ. (16 ῥόγοι λατινιστὶ, τρίτομον ἔργον περὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἑλληνιστὶ).
Κ. Ν. Σάθας, ΝΦ, 1868, σσ. 199 - 200.—Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς σ 186-187. Ἀνδρ. Δημητρακόπουλος, Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις, 1871, σσ. 16 - 18. Legrand, BH XVII s. III, 1895, σσ. 193 - 195. Ἐπιστολὴν του (6 ἀπρ. 1614) πρὸς τὸν Κυθῆρων Κατηλιανὸν ἐδημοσίευσεν ὁ J. Lamius, Deliciae Eruditorum IX, σ. 96. R. Cantarel-la, Μύσων Α', 1932, σ. 96 ὅπου δημοσιεύεται ἀνέκδοτον ἐπίγραμμα Ἀνδρ. Περιτσιβάλη «Εἰς τὸ λειψανὸν τοῦ πατρὸς Ἀνδρέου τοῦ Εὐδαίμονος Ἰωάννου τοῦ Κρητὸς ἐκ τῆς Ἐταιρείας τοῦ Ἰησοῦ».
16. ΖΑΝΝΟΥΒΙΟΣ ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ, Κρῆς θεολόγος καὶ κληρικὸς γεννηθεὶς ἐν Κυθωνίᾳ. Ἐσπούδασε (1852 - 56) θεολογίαν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Τὸ 1856 διωρίσθη καθηγητὴς ἱερῶν εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ Ἐμπορ. Σχολήν, μετὰ διετίαν δ' ἐγκατεστάθη εἰς Ἀθήνας ὅπου ἠρθρογράφη καὶ ἐδίδασκεν. Τὸ 1864 διωρίσθη διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἔκτακτος καθηγητὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων. Ἀπέθανεν ἐξ ἀστίας (11 Μαΐου 1888) ἐν Ἀθήναις, ἀφοῦ ἐπὶ ἔτος καὶ πλέον ἔστερεῖτο θέσεως καὶ μέσων συντηρήσεως. Ἐγραψε :
- 1) Ἐρμηνεία εἰς τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν (α' ἔκδ. 1858, β' 1879).
 - 2) Περὶ ἀναμορφώσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου (1859, 1876),
 - 3) Περὶ τοῦ βουλγαρικῶν ζητήματος (1860, ἀνατύπωσις ἄρθρων ἐκ τῶν ἐφ. «Ἀθηνᾶ» καὶ «Πολίτης»).
 - 4) Περὶ τοῦ μεταθετοῦ τῶν ἀρχιερέων (1862).
 - 5) Ἐπικηδείους εἰς Κρῆτας. Ἐγραψε «τὰ καθ' ἑαυτὸν» (βιογραφίαν του).
- Νεκρολογία του ἐν ἐφ. «Νέα Ἐφημερίς» Ἀθηνῶν 12 Μαΐου 1888. Πρβλ. καὶ Λάμπρον] ΝΕ_2, 1905, σ. 305 καὶ 3, 1906, σ. 119, περιγράφοντα αὐτογράφους κώδικας τοῦ Ζαννουβίου.

17. ΙΕΡΕΜΙΑΣ ὁ Κρῆς, Σιναΐτης μοναχός. Ἐγεννήθη ἐν Κυθωνίᾳ

- καὶ περιῆλθε (1764 - 84) τὴν Οὐγγαρίαν καὶ Γερμανίαν κἄ. χώ-
ρας τῆς Εὐρώπης. Ἐξέδωκε μετάφρασιν τῆς Νέας Κλίμακος
(1774, ὅπου ἐπίγραμμα ἀφιερωτικὸν εἰς τοὺς ἀδελφούς του Ναοῦμ
καὶ Κων)νον). Ἀρχιμανδρίτης καὶ ἀπὸ τοῦ 1784 «Δικαῖος» τοῦ
Σινᾶ. Ἐγγραψε «Κατάστιχον τῆς Νεμτζίας», σημειώσας τὰ πρὸς
τὸ Σινᾶ ἀφιερώματα, τὰ ἔξοδα τῆς περιηγήσεώς του κἄ. εἰδήσεις.
Κ. Ν. Σάθα, ΝΦ σ. 606.—Legrand, ΒΗ XVIII s. II, 1928, σ. 195.
Κ. Ἀμαντος, Συναϊτικὰ Μνημεῖα ἀνέκδοτα, Ἀθ., 1928, σσ 85 - 9:
Ταξείδια Ἱερεμίου τοῦ Κρητός.—Ε. Παντελάκης, ΕΕΚΣ Α', 1938,
σσ. 179 - 180. Κ. Ἀμαντος, Σύντομος Ἱστορία τοῦ Σινᾶ, Ἀθ. 1953,
σσ. 21, 67, 79, 99.
18. ΚΑΒΒΑΔΑΤΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ἱερεύς. Ἐξέδωκε τὴν Ὀμήρου Βα-
τραχομομαχίαν «σύνθεσις ἐμοῦ Λαονίκου Κρητός καὶ πρωτοθύ-
του Χανίων» (22 Ἀπριλίου 1486). Πρωτόπαπας Κυδωνίας.
Legrand, ΒΗ XV et XVI s. I, 1885, σ. 6 - 7 (ἀρ. 3).—H. Noiret,
Lettres inédites de Michel Apostolis, Paris 1889, σσ. 31 - 32.
19. ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣ ΚΑΛΛΙΟΠΙΟΣ, ἱερομόναχος Κρής. Συνέγραψεν εἰς
ἄπλῃν φράσιν Εὐχὰς μεταλήψεως (ἐκδοθείσας 1730). Συνέθεσε
μετὰ τοῦ Τζάνε τὴν ἀκολουθίαν εἰς τὸν ἅγιον Γορδελαιῶν (ἐκδ.
1661), ὅπου καὶ ἐπίγραμμά του εἰς Μελέτιον Χορτάτζην.
Κ. Ν. Σάθας, ΝΦ σ. 409. Legrand, ΒΗ XVIII s. I, σ. 228 - 229
(ἀρ. 195, σσ. 86 - 134). Μ. Ἰ. Μανούσακας, Δύο ἄγνωστα ἔργα τοῦ
Γερ. Βλάχου... «Κρ. Χρ.» Η', 1954, σσ. 55 κέξ. ἰδίᾳ 57 - 58, ὅπου λόγος
περὶ αὐτοῦ καὶ ὡς κωδικογράφου.
20. ΚΑΡΟΦΥΛΛΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ἐκ Κυδωνίας. Συνέγραψε μεγαλυνά-
ριον πρὸς τιμὴν τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου.
Σπ. Λάμπρος, Κατάλογος Ἑλλην. χειφῶν Ἁγίου Ὁρους Α' σ. 139,
ἀρ. 1592. 8.
21. ΚΑΡΥΟΦΙΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ ἐκ Κυδωνίας (1566 - 1633).
Τὸ 1582 εἰσήχθη εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἐχρη-
μάτισε τοποτηρητὴς ἐπισκοπῆς Κισάμου καὶ εἶτα οὐνίτης ἀρχιε-
πίσκοπος Ἰκονίου. Φανατικὸς λατινόφων, πλὴν σοφὸς θεολόγος
καὶ φιλόλογος. Ἐγγραψεν ἐπιγράμματα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ.
Ἐξέδωκε πλεῖστα θεολογικὰ καὶ ἄ. συγγράμματα καὶ ἐθαυμάσθη
διὰ τὴν εὐθυμάθειάν του. Ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ.
Rodotà, Del Rito Greco, III, Roma 1763 σσ. 165 - 166 — Ζαβί-
ρας, Νέα Ἑλλάς σσ. 423 - 26. — Σάθας, ΝΦ σσ. 261 - 6. — Ἀνδρ.
Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων
ἐν τῇ Νεοελλ. Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα, Τεργέστη 1872, σ. 29. — Le-
grand, ΒΗ XVII s. III, 1895, σσ. 196 - 203, 521 - 22, V, 1903, σσ.
226 - 7. — Ἀγ. Νινολάκης, Μελέτιος Πηγᾶς ὁ Κρητός, ἐν Χανίοις
1908, σσ. 80 - 81.

22. ΚΟΡΦΑΛΩΝΗΣ ΜΕΘΟΔΙΟΣ, πρωτοσύγκελλος τοῦ πρώην Κυθωνίας Νικηφόρου Σκωτάκη, ἱερομόναχος καὶ τῆς ἐν Ζακύνθῳ Μ᾽Αναφωνητρίας προστάς ὡς ἡγούμενος (1693 - 1697), ὅπου ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Μαξίμου Μαργᾶ. Ἀπέθανεν ἐν Ζακύνθῳ 8 Ἰουλίου 1716.
 Πρὸβλ. «Χριστ. Κρήτη» Α', 1912, σσ. 511 - 513 — Λ. Χ. Ζώης, Λεξικὸν Ζακύνθου ἐν λέξει. Γ. Α. Μέγας, Ἡ φύσις τοῦ Ἀβραάμ, κριτικὴ ἔκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα, 1955, σ. 146 σημ. 3.
23. ΚΟΡΦΑΛΩΝΗΣ ΝΕΟΦΥΤΟΣ ἱερεὺς Κρής. Δύο ἐπιστολαὶ του (1712, 1717) πρὸς τὸν Ἄρτιης Νεόφυτον Μαυροματίτην (ἡ δευτέρα ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου).
 Ἐκ χειροφου Μ. Λαύρας ἐξέδωκεν ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης, περ. «Ρωμανὸς ὁ Μελωδός» Α', 1932, σ. 167.
24. ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ἐξ Ἀρμενῶν Ἀποκορώνου ἐγεννήθη εἰς Χανιά τὸ 1792. Ἐνηλικιωθεὶς μετέβη εἰς Σμύρνην ὅπου ἤκουσε τῶν Κ. Κούμα καὶ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Ἐκεῖ μνηθεὶς εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, μετέβη εἰς Ρόδον καιτηγῶν καὶ διδάσκων, ἐκραγείσης δὲ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πατρίδα. Τὸ πρῶτον ἐξελέγη συγγραμματεὺς μετὰ τοῦ Νεοφύτου Οἰκονόμου τῆς ἐν Λουτρῷ Διοικήσεως (Νοέμβριος 1821), εἶτα πληρεξούσιος εἰς τὴν ἐν Ἀρμένιοις Ἀποκορώνου συνέλευσιν (20 Μαΐου 1822) καὶ εἰς τὴν εἰς Ἀρκουδαιναν (Ἰούλιος 1823). Ἐπαρχεῦον Ἀποκορώνου μέχρι τοῦ Πάσχα 1824, ὅτε συνεμερίσθη τὰ δεινὰ τῆς προσφυγίας. Εἰς τὸ Ναύπλιον ἐγένετο γραμματεὺς τῆς Ἀστυνομίας (1825), εἶτα εἰς τὴν Γραμβοῦσαν μέλος τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς (1826). Τὸν Ἰανουάριον 1828 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Κρήτης μὲ τοὺς Δ. Μαυροκορδάτον καὶ Γ. Καλλέργην εἰς Ναύπλιον διὰ νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη των εἰς τὸν Καποδίστριαν. Μέλος τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου (1829 - 16 Δεκ. 1830). Πληρεξούσιος τῶν ἀποίκων Κρητῶν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἐν Ἄργει (1829). Ἀπὸ τοῦ 1832 ἐγκατασταθεὶς εἰς τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον ἀνεδείχθη ἐπαρχος, ὑποδιοικητῆς καὶ τελώνης μέχρι 15 Αὐγούστου 1856. Ἀπεβίωσε τῆ 4 Ἰουλίου 1868, ἐξ ἀποπληξίας. Ἐδημοσίευσε: Λαογραφικὰ «Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν» ΙΒ', 1864 σ. 502. Ἀγγελίαν (τῶν ἀπομνημονευμάτων) ἐκ Ναυπλίας 3 Ἰουνίου 1857 ἐν ἔφημ. «Ἥλιος», Ἀθ. 29 Ἰουνίου 1857. Ἀπομνημονεύματα περὶ τοῦ πολέμου τῶν Κρητῶν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας (μετὰ Παραρτήματος) ἐν Ἀθήναις 1859 - 1868 (ἐβοηθήθη πρὸς τοῦτο ὑπὸ Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, τῆς μερίδος τοῦ ὁποίου ἐξέφρασε τὰς ἀπόψεις). Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν αὐτοαπεσχηματίσθη, ἔκτοτε δ' ἔζησεν ὡς λαϊκός.

Ἐφημ. «Ἀθηνᾶ» 7 ἁπριλίου 1837. — Λόγος ἐπιμνημόσυνος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ ἀσιδίου Κριτοβουλίδου, τῆ 5 Ἰουλίου ἐν τῷ ναῦ «Ἡ Ἁγία Εἰρήνη» ὑπὸ Νικάνδρου Ζανουβίου τοῦ Κρητός, ἐφ. «Ἀλήθεια» Ἀφ. 15 Ἰουλίου 1868.

25. ΜΑΤΩΤΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ἱερωμένος καὶ λόγιος ἐκ Κυθωνίας (καὶ οὐχὶ ἐκ Λεβαδείας ὡς ὁ Λάμπρος, ΝΕ ΙΓ' 1916, σ. 312), ὧς φαίνεται ἐξ ὄλων του τῶν δημοσιευμάτων. Τὸ 1681, 31 Μαρτίου, εἰσήχθη εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Γυμνάσιον τῆς Ἑνετίας, εἰς τὴν ὁποίαν πόλιν καὶ διέμενεν, ἐν ἀρχῇ ὡς διάκονος. Τὸ 1692, χειροτονηθεὶς ἱερεὺς, συνηγωνίσθη μετὸν Ἰωάννην Ἀβράμιον (ἐπιτυχόντα τὴν θέσιν), ὡς διδάσκαλος ἐν Ἑνετίᾳ. Τὸ 1694 ἐξελέγη ἐκεῖ ἐφημέριος τοῦ ὀρθοδόξου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Μετὰ τῶν Μάρκου Μαροῦ καὶ Βαρθολομαίου Συροποῦλου ἐπεμελεῖτο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Σάρου. Τὸ 1691 ἐπεμελήθη τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν «Βίων τῶν Ἁγίων» τοῦ Μαργουνίου. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξέδωκε «*Βιβλίον καλούμενον Θηκαρᾶς...*, μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθὲν παρὰ Γεωργίου ἱεροδιακόνου Μαϊώτου τοῦ ἐκ Κυθωνίας τῆς Κρήτης, Ἑνετίῃσι 1691, παρὰ Νικολᾶφ τῷ Σάρφ». Τὸ βιβλίον λείπει ἀπὸ τὴν ΒΗ τοῦ Legrand, περιεγραφή δ' ὑπὸ Ν. Α. Βέη, ΒΝJ 14, 1938, σσ. 454 - 456. Ἐν συνεχείᾳ ὠνομάσθη ἱεροκήρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Διετέλεσε διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν γραμμάτων εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰω. Κωνστ. Βασαράβα Βραγκοβάνου. Συνέγραψε λόγον *Εἰς τὸ σωτήριο πάθος τοῦ Θεανθρώπου* (ἐξεδόθη τὸ 1706) μεταφρασθέντα καὶ ρουμανιστί.
- Βιβλιογραφίαν περὶ αὐτοῦ ὑπεσημείωσεν ὁ Δημ. Β. Οἰκονομίδης, «Ἀθηνᾶ» ΝΔ', 1956, σ. 64 σημ. 4. — Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς σ. 231. Κ. Σάθας, ΝΦ σ. 595. Ὁ αὐτός, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη Γ', 1872, σ. 493. — Ἰ. Βελούδης, Ἑλλήνων ὀρθοδ. ἀποικία ἐν Βενετίᾳ?, 1893, σ. 184. — Θεόδωρος Ἀθανασίου, Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ 1644 - 1821. Ἀθήνησι 1898, σ. 75. — Legrand, ΒΗ XVII s. III, 1895, ἀρ. 641, 614, 649, 662, 677 καὶ IV, 1903, ἀρ. 241, 244, 249. — Κ. Δ. Μέρτζιος, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆνοι 1939, σσ. 121, 180.

ΜΑΡΑΦΑΡΑ - ΣΚΟΡΔΥΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

26. ΜΑΡΑΦΑΡΑΣ - ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, πρεσβύτερος, πατὴρ τοῦ Ζαχαρίου, λογιώτατος ἱεροκήρυξ ἐν Κυθωνίᾳ, ὅπου καὶ ἐγεννήθη ἐκ τῆς εὐγενοῦς τιμαριωτικῆς οἰκογενείας τῶν Σκορδουλῶν. Ὁ πατριάρχης Μελέτιος Πηγᾶς παρακαλεῖ τοὺς ἐν Κυθωνίᾳ πιστοὺς (1600) «*συγχωρῆσαι καὶ τῷ λογιωτάτῳ Μαροφᾶ, εἴ τι παρὰ τὸ πρόπον ἐποίησεν*», ἀλληλογραφεῖ δὲ μετ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτόγραφον σημεῖωμα τοῦ ἱερέως Ἰωάννου [Λικινίου «*αχκδ'* (1624) *ἐκοιμή-*

θη ὁ σοφώτατος πρωτοπαπᾶς Χανίων Γεώργιος ἱερεὺς ὁ Μαραφαρᾶς».

Γ. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς σ. 232 (ἔπου ἀγνοεῖται ἡ πραγματικὴ σχέση μετὸν Ζαχ. Μαραφαρᾶν). Legend, BH XV et XVII s. IV, 1906, σ. 96 (ἔπου καὶ μικρὸν σχόλιον τοῦ Γεωργίου). Ἡ ἀλληλογραφία: Ἄγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρητας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1908, ἀρ. 22 (1596) σσ. 48 - 49, ἀρ. 31 (1595) σσ. 57 - 60, ἀρ. 43 (1600) σσ. 71 - 72. — Τὸ σημεῖωμα τοῦ Δικινίου ἐξεδόθη ὑπὸ Μ. Γεδεών, «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» Γ', 1883, σ. 202.

27. ΜΑΡΑΦΑΡΑΣ - ΣΚΟΡΔΥΛΙ(Ο)Σ, ΖΑΧΑΡΙΑΣ, ἱερεὺς ἐκ Κυθωνίας, συγγραφεὺς, κωδικογράφος, συλλογεὺς ἀρχαίων ἐπιγραφῶν, ἐκδότης κειμένων. Τὸ πρῶτον γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ «Ζαχαρίου ἱερέως Κρητὸς καὶ σκευοφύλακος τῆς πόλεως Κυθωνίας» ὡς σταλέντος εἰς Νάξον τὸ 1559, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα πατριαρχικοῦ ἐξάρχου (εἰς γράμμα τοῦ πατριάρχου Ραφαήλ, Ἰανουαρίου 1605, δημοσιευθὲν ὑπὸ Περ. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, 1438 - 1565... Ἐρμούπολις 1924, σ. 78 Ὁ Ζερλέντης συνεσχέτισε τὸν Ζαχαρίαν τοῦτον πρὸς τὸν Μαραφαρᾶν, αὐτόθι σ. 19). Ἐχρημάτισεν ἐφημέριος τοῦ ὀρθοδόξου ναοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν Βενετία (πρὸ τοῦ 1562;) καὶ ἐπίτροπος τοῦ πτοχ. Ἰωάσαφ. Ἐξέδωκε τύποις: 4) Νικητὰ τοῦ Φιλοσόφου τοῦ καὶ Δαβὶδ ἐρμηνείαν εἰς τὰ τετράστιχα Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, 1563. 2) Ὁρολόγιον, 1563 (Legend, BH XV et XVI s. I, 1885, σσ. 314 - 320, ἀρ. 140, 141 καὶ IV, 1906, σ. 94 - 96, ἀρ. 617). 3) Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν, συνοπτικὴ συλλογὴ ἐκ διαφόρων, 1564 (Legend, BH XV et XVI s. II, 1885, σσ. 1 - 3, ἀρ. 142· β' ἐκδ. 1588 αὐτόθι σσ. 51 - 52, ἀρ. 178, γ' ἐκδ. 1593 αὐτόθι σ. 88 ἀρ. 199. Σχόλια τοῦ Ζαχαρίου διὰ τὸ πρῶτον εἰς τοὺς κώδ. 1418.7 καὶ 1844.8 Μ. Λαύρας). Ἐγραψεν ἀκόμη: 1) Ἐρωτήσεις καρδινάλιου Λοθαριγγίας Καρόλου de Guisse († 1577) πρὸς τοὺς ἐν Ἑνετία Ἑλληνας καὶ ἀπαντήσεις εἰς αὐτὰς ὑπὸ Ζαχαρίου Σκορδυλίου Μαραφαρᾶ, ἥ: Ἐρωτήσεις δώδεκα τοῦ αἰδεσιμωτάτου καρδινάλιου τῆς Λορίνης κυροῦ καρδινάλιου τοῦ Γουτσίης, καὶ ἀνταποκρίσεις πρὸς ταύτας Ζαχαρίου ἱερέως τοῦ Κρητὸς (ἐξεδόθη ἀνωνώμως ὑπὸ J. Lamii, Deliciae Etuditorum IV, 1738, σ. 72, πρβλ. Ἀνδρ. Δημητρακόπουλον, Προσθῆκαι, Διορθ., 1871, σ. 12. Ὁμοίως ἀρχιεπ. Χρυσόστομον Παπαδόπουλον, «Θεολογία» Γ', 1925, σσ. 107 - 110). 2) Ζαχαρίου Μαραφαρᾶ πρεσβυτέρου ἐρμηνεία εἰς τὸ «Κρητες ἀει ψεῦσται», (Cod. Harl. 5643, πρβλ. Ἀνδρ. Δημητρακόπουλον, Ἐνθ' ἀνωτ.). 3) Συλλογὴν περιέχου-

- σαν διατάξεις περὶ Νησιεῶν. 4) Στίχους καὶ ἐπιγράμματα (ἀνα δημοσιευθέντα ὑπὸ Legrand, "Ἐνθ' ἄνωτ. κατὰ τόπους). Γ. Ζαβίρας, Ἑλλην. Θέατρον, 1872, σσ. 303 - 304. Ἄ. Μουστοξύδης <Ἑλληνομνήμων>, σσ. 306 - 320.—Κ. Σάθας, ΝΦ σσ. 181 - 182.—Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, 1872, σσ. 126 - 127.—Legrand, "Ἐνθ' ἄνωτ. (I, σ. 315 εἰκὼν τοῦ Ζαχαρίου).—Ι. Βελοῦδης, Ἑλλ. Ὁρθ. ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, 1893, σσ. 34, 169.—Ph. Meyer, Die theol. Literatur, 1899, σσ. 85 - 87.—Σπ. Λάμπρος, Σημειώματα περὶ ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἐν μεσαιωνικοῖς κώδιξι καὶ χειρογράφοις συλλογαῖς ἐσπερίων λογίων ΝΕ Β', 1905, σσ. 29 - 48 (ἐν σσ. 32 - 36: Marc. cl. XI cod. 32, ὅπου ἐπὶ κρητικαὶ ἐπιγραφαὶ ὑπὸ Μαραφαρᾶ). Ἄθ. Παπαδ. Κεραμεύς, Ἡ ἐπιγραφικὴ συλλογὴ τοῦ Ζαχαρίου Σκορδυλίου, ΝΕ Γ', 1906, σ. 487 (παρατηρήσεις εἰς τὴν προηγουμένην μελέτην).
28. ΜΑΡΑΦΑΡΑΣ ΜΑΞΙΜΟΣ ἐκ Κυδωνίας. Ἐγραψε «Ἐτέρα σιγηρὰ εἰς Ἁγίον Ἰωάννην Ἐρημίτην, ποίημα Μαξίμου μοναχοῦ τοῦ Μα(ρα)φαρᾶ» (ις' - ις' αἰ.).
29. ΜΟΡΩΝΗΣ ΜΕΘΟΔΙΟΣ πρῶην Κων)λεως, πρόεδρος Φιλαδελφείας (1677 - 1679), ἐκ Κυδωνίας, διετέλεσε τὸ πρῶτον προϊστάμενος τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου Χρυσοπηγῆς ἐν Γαλατῶ, ὅθεν ἐξελέγη μητροπολίτης Ἡρακλείας (1646). Εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀνῆλθε τὴν 5 Ἰανουαρίου 1668, κατεβιβάσθη δὲ βίβη (1671). Εἶτα μετέβη εἰς Χίον (Νέα Μονή), διέμεινεν ὡς προβλεπτής εἰς τὴν Μονὴν Στροφάδων τῆς Ζακύνθου καὶ ἀπὸ τοῦ 1677 ἐγκατεστάθη εἰς Βενετίαν, ὅπου προέστη ἀρχιερατικῶς τῶν ὀρθοδόξων, ἀπέθανε (1679) καὶ ἐτάφη. Εἰς τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του ὡς πατριάρχου ἀποκαλεῖται «λογιώτατος».
- Ἰωάννης Βελοῦδης, Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, Βενετία 1893, σσ. 78 - 79.—Σάραδων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς Πτοχ. Καταλόγους, μέρος Α', ἐν Κων)λει 1935, σσ. 155 - 159.—ΜΕΕ 16, 1931, σ. 816β.—Α. Χ. Ζώης, Πατριάρχης εἰς Βενετίαν ἐγκαλούμενος, ΠΑΑ 9, 1934, σσ. 251 - 255.
30. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ἱερεὺς ἐκ Σούδας. Συνέγραψε Κανόνα παρακλητικὸν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον (1718, ὅτε ἦτο αἰχμάλωτος; ἐν Κων)λει). Κ. Σάθας, ΝΦ σ. 596.—Legrand, ΒΗ XVIII s. I, 1918, σ. 293-5.
31. ΠΕΡΙΔΗΣ ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ (1810 - Αὐγούστος 1903). Ἐγεννήθη εἰς Ρογδιὰν Ἰνναχωρίων Κισάμου, εἰσῆλθεν εἰς Μ. Γωνιάς, ἐν ἣ ἐχειροτονήθη διάκονος (1834). Ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς τὸ Παν. Ἀθηνῶν καὶ ἐπιστρέψας (1851) μετήρξατο ἰδιωτικῶς τὸν καθηγητὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Νομοῦ Χανίων. Μεταξὺ 1855 - 1860 ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς Μικρασίαν ὡς ἐπικίνδυνος. Ὑ-

πῆρξε ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς Ἑπαν. 1866 - 1869, τῆς ὁποίας τῆς Γεν. Συνελεύσεως διετέλεσε Πρόεδρος. Συνέγραψεν ἀπομνημονεύματα αὐτῆς (ἐν Ἀθήναις 1900). Μετὰ ποικίλας ταλαιπωρίας, ἔθνικους ἀγῶνας καὶ συμμετοχὴν εἰς μεταγενεστέρως ἐπαναστάσεις, κατῆλθεν εἰς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν Κρήτην, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Τὸ 1941 οἱ γερμανοὶ κατακτηταὶ ἐβεβήλωσαν τὸν ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τῆς Μ. Γωνιάς τάφον του. Ἐν τῇ Μονῇ διατηρεῖται τακτοποιημένον τὸ ἀρχεῖον του.

Πρὸβλ. Ἄνθ. Δελεδάκην, Χρ. Κρήτη Β', 1913, σσ. 51 - 3. Σόλ. Βογιατζάκην, Σημειώματα Ἱ. Μονῆς Γωνιάς, ἐν Χανίοις 1931 σ. 10 σημ.

32. ΣΑΥΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ἐκ Κυδωνίας (13' αἰ.). Συνέγραψε, μεταξὺ ἄλλων συνταγμάτων, ἀποκειμένων εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ : Κατὰ Ἀζύμων (Bibl. Bodl. Πρὸβλ. Ἄνθ. Δημητράκοπουλον, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, ἐν Λειψία 1872 σ. 85). Ὁ κώδιξ Σινᾶ 1787 (13' - 13' αἰ.) περιέχει : Ἰωάννου τοῦ Σαΐτου τοῦ Κυδωνιάτου σύνταγμα ἀνατρέπον καὶ καταβάλλον πλείστας ἀντιθέσεις...καὶ ἀντιλογίας τῶν φιλονεικῶν Ἰουδαίων (Benesevic, III, pars I σ. 192). Τὸ αὐτὸ περιέχει ὁ Σιναιτ. κώδιξ 519 (1655 ἔτους, αὐτόθι I, σ. 369) ὅπου ἀντὶ «Σιναιτοῦ τοῦ Κυδωνιάτου»! ἀνάγνωθι : «Σαΐτου τοῦ Κυδωνιάτου». Ἐν κώδικι Σιναιτ. 519, τοῦ εἰρημένου συντάγματος ἔπονται : 1) «Σύνταγμα δευτέρον περιέχον τὸν ἔλεγον τῆς Ἰουδαϊκῆς πλάνης, ἐν σχήματι διαλόγου, Ἰωάννου Σαΐτου». 2) «Στίχοι λαμβικοὶ Ἰωάννου Σαΐτου παραινετικοὶ καὶ προτρεπτικοὶ ἐπὶ τὸν τῆς ἀγάπης σύνδεσμον πρὸς Μανουῆλον τὸν Μουρμουριανὸν καὶ Γεώργιον τὸν Καροφιλῆ, συνομιλητάς». Ὑπὸ Νικολάου ἱερέως τοῦ Λικινίου τοῦ ἐκ Μονεμβασιάς ἐγράφησαν οἱ κάτωθι στίχοι (Collegio Gr. di S. Atanasio di Roma cod. 8, εἰς παρένθετον νεώτερον φύλλον).

Στίχοι πρὸς τὸν σοφώτατον διδάσκαλον κῦρ Ἰωάννην τὸν Σαΐτην
 Δόξη, τιμῇ στέψωμεν τὸν κηδεμόνα,
 ἔρασταὶ τῆς γνώσεως γένηθε θ' ὅπως
 τὸ κῦδος Κυδωνίας καὶ πάσης νήσου
 καθηγητὴν Ἰωάννην τε Σαΐτην
 καὶ φωτεργάτην πάσης τῆς ἀφ' ἡλίου.

Ἄνθ. Δημητράκοπουλος, Ὁρθόδ. Ἑλλάς σ. 85, ἀνάγων αὐτὸν εἰς τὸν 18' αἰ. Οἱ στίχοι τοῦ Ν. Λικινίου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, ΝΕ 10, 1913, σσ. 16 - 17 ἐκ χειροφου, ὡς ἐνόμιζε, τοῦ 1Ε' αἰ.

ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (βλέπε Μαραφαρᾶς Γεώργιος).

ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ (βλέπε Μαραφαρᾶς Ζαχαρίας).

33. ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ, Ἱεροδιδάσκαλος. Ἱερεὺς τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1754, ὡς φαίνεται ἐκ κώδικος τὸν ὁποῖον ἀντέγραψε (Ρητορικὴ Σκούφου), ὑπογράφεται ὡς μάρτυς εἰς πρᾶξιν 1776. Τῷ 1787 ἐξέδωκε Λόγους Ἑγκωμιαστικούς καὶ Πανηγυρικούς, καὶ Διδαχάς.
Κ. Σάθας, ΝΦ σ. 613.—Legend, ΒΗ XVIII s. II, 1928, σ. 467.
—Δ. Χαβιαράς, Δείψανα ἀρχαίων Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας «Ἐκκλ. Φάρος» 8, 1911 σσ. 289 - 290.
34. ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ, Κρής κληρικός διατελέσας κανονικὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Φερράρας (ιε' αἰ). συνεχιστὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ραβέννης τῆς συγγραφείσης ὑπὸ Agnelli. Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν Φερράρα 27 Μαρτίου ἀγνώστου ἔτους.
Σάθας, ΝΦ σ. 111. — Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος, Προσθήκαι καὶ Διορθ. σ. 10.
35. ΣΚΟΥΦΟΣ ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ, ἐκ Κυδωνίας ἱερεὺς. Ἄνεμὸς τοῦ Φιλοθέου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Φραγκίσκου (καὶ Γεωργίου Σκούφου ἱατροῦ 1654 - 1718 τοῦλ.), γεννηθεὶς πρὸ τοῦ 1666, ὅτε τὸ βραδύτερον ἀπέθανεν ὁ πατὴρ του Κωνσταντῖνος, ἀποθανὼν δὲ τῇ 10 Ἀπριλίου 1728. Ἐσπούδασεν εἰς Ἐνετίαν, ὅπου καὶ ἐχειροτονήθη, ἐδίδαξε καὶ μετῆλθε τὸν ἱεροκήρυκα ἐν Ζακύνθῳ, ὅπου καὶ διεδέχθη τὸν θεῖόν του εἰς τὴν ἡγουμενίαν τῆς Μ. Λαουρέντιανας καὶ διετέλεσεν ἑφημέριος τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μώλου. Συνέγραψεν ἐκκλησιαστικούς λόγους εἰς κοινὴν φράσιν. Ἐπιστολὴ Παρθενίου ἱεροδιακόνου Σκούφου πρὸς Ἄρτης Νεόφυτον Μαυρομάτην κατεγράφη (περ. Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς Α', 1932, σ. 169, ὑπὸ Σωφρ. Εὐστρατιάδου).
Μ. Ἰ. Μανούσασκα, Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια τῶν Σκούφων ΕΕΚΣ Β' 1939, σσ. 336 - 338 (ἐν σημ. 7 τῆς σ. 336 ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία).
36. ΣΚΟΥΦΟΣ ΦΙΛΟΘΕΟΣ, ἀγιογράφος. Ἠγούμενος τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς τοῦ Χαρτοφύλακος ἐν Κυδωνία καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1645) τῆς ἐν Ζακύνθῳ Μ. τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Διδάσκαλος ἐν Βενετία (1653), ἑφημέριος Ἁγίου Γεωργίου ἐκεῖ (1655 - 1659), διαμένων μέχρι καὶ τοῦ 1668, ἀπέθανε τὸ 1685.
Δ. Σισιλιάνος, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθ. 1935, σσ. 196 - 199.—Κ. Δ. Μέρτζιος, Μικρὸς Ἑλληνομν. σ. 178.—Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, Ὁ ζωγράφος Φιλόθεος Σκούφος καὶ ὁ ἱερομάρτυς Σεραφείμ ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου, «Θεολογία» ΙΓ', 1935, σσ. 347 - 351.—Μ. Ἰ. Μανούσασκας, Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Σκούφων, ΕΕΚΣ Β', 1939, ἐν σσ. 327 - 31. Ὁ αὐτός, Ἡ διαθήκη τοῦ Φιλοθέου Σκούφου [18 Φεβρουαρίου 1685] ΕΕΚΣ Γ', 1940, σσ. 297 - 307, Πρβλ. καὶ ΕΕΚΣ Γ', 1940, σ. 458.—Κ. Δ. Μέρτζιος, Φιλόθεος Σκούφος «Κρ. Χρ.» Β', 1948, σσ. 274 - 281.—Α. Ξυγγόπουλος, Σχεδιά-

σμη ιστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθήναι 1957, σσ. 205 - 209.

37. ΣΚΟΥΦΟΣ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ (1644 - 14 Ἰουλίου 1697 †). Οὐνίτης ἱερεὺς γεννηθεὶς ἐν Κυθωνίᾳ ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διδάξας ἐν Βενετίᾳ εἰς τὸ ἐκεῖ Ἑλλην. Σχολεῖον. Γλαφυρὸς ἐπιστολογράφος. Τὸ 1681 ἐξέδωκε: «*Τέχνη ῥητορικῆς Φραγκίσκου ἱερέως τοῦ Σκούφου, Κρητὸς τοῦ ἐκ Κυθωνίας, φιλοσοφίας καὶ ἱερῶς θεολογίας διδασκάλου τῇ Μητρὶ Παρθένῳ γονυπετιῶς ἀφιερωθεῖσα*» (Παπαδ. Βρετοῦ, Κατάλογος, Ἀθ. 1845 σ. 8, ἀρ. 69). Ἐδημοσίευσεν Λόγους εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Προδρόμου (1670), ἔγραψεν ἐπιγράμματα εἰς ἀρχαῖα μέτρα.
Κ. Σάθας, ΝΦ σσ. 371 - 373.—L e g r a n d, BH de XVII s. V, 1903, σσ. 374 - 377.—Ἡλίας Δ. Τσιτσέλης, Ποιήματα Φραγκίσκου Σκούφου «Αἱ Μούσαι» ΙΕ' ἀρ. 340 (15 Μαΐου 1907) σσ. 2 - 3 (ἔπου καὶ περὶ χειροφου περιέχοντος 40 ἐπιστολάς τοῦ Σκούφου). Λ. Χ. Ζώης, Βιογραφιῶν συμπληρώσεις, αὐτόθι ἀρ. 343 (1 Ἰουλίου 1907) σ. 3β - 4α (περὶ τῆς καταγωγῆς, συγγενῶν, διαθήκης κλπ. τοῦ Σκούφου). Ἐπιστολάς τοῦ Φ. Σ. ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Δροσίνης ΗΜΕ 1922, 1923, 1928—Μ. Ἰ. Μανούσας, Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια τῶν Σκούφων ΕΕΚΣ Β', 1939, ἐν σσ. 331 - 332. Ὁ αὐτὸς Μανούσας ἠτοίμασεν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Σκούφου, ἐρῶν ἀγνωστα χειροφ, ἀνέκδοτον μέχρις ὥρας—Κ. Καίροφύλας, Φραγκίσκου Σκούφου, Πατριωτικά - Ἠθικά, ἐν Ἀθήναις 1940.—Β. Τατάκης, Σκούφος - Μηνιάτης - Βούλγαρις - Θεοτόκης, Ἀθήναι ἀ. ἔ. (1953, Βασικὴ Βιβλ. 8).
38. ΣΟΥΡΟΥΜΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, ἱερεὺς ἀπὸ τὸ χωρίον Ἀλικιανοῦ Κυθωνίας, βιβλιογράφος καὶ ὑμνογράφος, τοῦ ὁποῦ ἔργα καὶ κώδικες ἐσώθησαν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, Κρήτην καὶ ἀλλαχοῦ, μαρτυρούμενος ἀπὸ τοῦ 1660 (τοῦλάχιστον ἐὰν ὁ κῶδιξ 1296, τοῦ 1658 ἔτους, τῆς Μ. Λύρας ἐγγράφη ὑπ' αὐτοῦ), μέχρι καὶ τοῦ 1702. Ἐγραψεν: 1) *Μετάφρασιν σὺν Θεῷ εἰς τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ τοῦ ῥν' ψαλμῶν* (ἐσώθη διὰ τοῦ Σαβαϊτικοῦ κώδικος 47, τοῦ ἔτους 1702. (Πρβλ. Ἀθ. Παπ. Κεραμεύς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Β', σ. 92). 2) Κανόνα εἰς Ἰωάννην τὸν Ξένον, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «*Δημήτριος ἀμαρτωλὸς ἱερεὺς Σουρούμης*» (ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 322 - 324). 3) Ἐγκώμια εἰς τὴν Θεοτόκον κατ' ἀλφάβητον (αὐτόθι σσ. 324 - 326). 4) Τροπάρια ἐγκωμιαστικά εἰς τὸν τίμιον Σταυρὸν (κῶδιξ 60 Μ. Ξενοφώντος. Λάμπρος, Κατάλογος Α' σσ. 68 καὶ 436 ἀρ. 762,4). Σ. Π. Βογιατζάκης, Σημειώματα ἐκ τῆς Ἰ. Μ. Γωνιάς, ἐν Χανίοις 1931, σ. 5.—Ν. Β. Τωμαδάκης, Ὑμνολογικὰ καὶ ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ξένου ΕΕΒΣ Κ', 1950, ἐν σσ. 316 - 318, 322 - 326.
39. ΣΤΑΓΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Ἱερομόναχος ἐκ πόλεως Κυθωνίας Κρήτης,

καθίσταται ἕξαρχος τῶν ὑπὸ τὴν Ἑνετίαν τοῦ Φιλαδελφείας Μελετιίου Τυπάλδου, ὅστις ἐν τῷ σχετικῷ ἐγγράφῳ ἀποκαλεῖ αὐτὸν «λογιώτατον» καὶ γράφει περὶ αὐτοῦ ὅτι δέον αὐτὸν «λέγεσθαι περιουδετήν καὶ μέγαν θεολόγον καὶ διδάσκαλον, ὅπου περ ἂν τύχοι», παρέχων αὐτῷ τὸ δικαίωμα «ἀποκείρειν μοναχοὺς, ἀναγνώστας σφραγίζειν, ἐπιγονάτιον φέρειν καὶ πολυσταύριον φελώνιον ἀμφιένεσθαι» κτλ. (16 Ἰουλίου 1697). Τὸν Αὐγούστον 1698 ὁ Κων)λεως Καλλίνικος Β΄ διὰ συνοδικῆς ἐγκυκλίου κατήργησε τὸ κῦρος τοῦ γράμματος τοῦ Μ. Τυπάλδου καὶ ἀπεστέρησε τῶν τιμῶν τὸν Στάγην τοῦτον, ὅστις ἔδρασε ἐν συνεχείᾳ εἰς Οὐγγαρίαν, Βλαχίαν, Μάλταν καὶ Βενετίαν, ὡς οὐνίτης.

Γ. Βελούδης, Ἑλλήνων Ὁρθοδ. ἀποικία ἐν Βενετίᾳ², 1893, σ. 182 (ὅπου ἀναφέρεται ὡς Στάης). Ἀ. Φ. Παπαδ. Κεραμεύς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Α΄, 1891, σ. 447 καὶ Δ΄, 1899, σ. 368. Μανουὴλ Γεδεών, Τυπάλδου - Στάη Συμμορία, Σημείωμα περὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ θρησκευτικῶν ταραχῶν 1686 - 1712, ἐν Κων)λει 1913, σσ. 52 - 53, 67 - 76 κάλ.

ΤΖΑΝΚΑΡΟΛΩΝ οἰκογένεια (Τὸ ἐπώνυμον Zancarola, Τζαγαρόλος, Τζαγκαρόλος). Φεουδαρχικὴ οἰκογένεια ὀρθοδόξων Χανίων.

40. ΤΖΑΝΚΑΡΟΛΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Υἱὸς Φραγκίσκου Τζακαρέλου καὶ τῆς Ποθούλας Σγουρογιαννοπούλας Ἀνεψιὸς τοῦ περαιτέρω Ἱερεμίου, ἡγουμένου Ἀγίας Τριάδος. Ἐβαπτίσθη εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων τοῦ χωρίου Βαφές (Ἀποκορώνου) τὴν 10 Ἀπριλίου 1624. Εἰσηλθεν εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου ἐν Ρώμῃ, ὅπου ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν (1635 - 1645), μεθ' ὃ χειροτονηθεὶς ὑπηρέτησεν ἐν Ἰταλίᾳ (τὰ Χανιά εἶχον ἤδη ἄλωθῆ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψῃ). Διετέλεσε καθηγητὴς εἰς τὴν *Amuliana Patavina Academia* (1650). Ἐδημοσίευσεν πλῆθος λόγων, ἱστοριογραφικῶν διατριβῶν κλπ. ὡς καὶ *Epiigrammatum eroicorum centuria prima* (1649).

Legrand, ΒΗ XVII s. V, 1903 σσ. 302 - 6 καὶ σσ. 65 (ἀρ. 87) σσ. 66 - 67 (ἀρ. 89 - 90, 92) σ. 70 (ἀρ. 97), σ. 75 - 76 (ἀρ. 106), σσ. 82 - 83 (ἀρ. 118), σ. 91 (ἀρ. 132) σσ. 169 - 170 (ἀρ. 265 - 267).

41. ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΟΣ ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ Ἱερομόναχος Κυθωνίας, κτίτωρ τῆς Μ. Γωνιάς Κισάμου, ὅπου συνέχισε τὸ ἔργον Βλασίου καὶ Ἀμασίου καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου (1631) κατέστη ἡγούμενος. Τὸ 1645 κατέφυγεν εἰς Ἐπτάνησον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ἐγραψεν 1) «Ἐνερα μακαριστάρια ψαλλόμενα εἰς τὴν Κοίμησιν τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου» ὅπου ἡ ἀκροστιχὶς «Βενέδικτος Ἱερομόναχος ὁ Τζαγκαρόλος». 2) «Μακαριστάρια ψαλλόμενα εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν *sic* Θεοτόκου». Δάμπερος, Κατάλ. Α΄, σ. 68 καὶ 437. Ξενοφ. 60, 5.

42. ΤΖΑΓΚΚΑΡΟΛΟΣ ΙΕΡΕΜΙΑΣ, ἱερομόναχος, ἀδελφὸς τοῦ ἐπομένου πρεσβύτερος, κτίτωρ καὶ ἡγούμενος τῆς Μ. Ἀγίας Τριάδος Ἀκρωτηρίου, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Λόγιος, ἀλληλογραφῶν μὲ τὸν Μελέτιον Πηγᾶν (1598, 1601). (Τρίτην ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσεν ἐν «Κρ. Χρ.» Ε' 1951, σ. 274). Τὸ 1634 ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Γεράσιμος Α' παραγγέλλει, ὅπως τὰ πράγματα τοῦ ἀποθανόντος Ἱερεμίου δοθοῦν εἰς τὸν ἀδελφόν του Λαυρέντιον καθηγούμενον τῆς Ἀγ. Τριάδος.
Πρβλ. Κ. Παρասυράν, ΕΒΚΣ Β', 1939, σσ. 84 - 85.
43. ΤΖΑΓΚΚΑΡΟΛΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ, μοναχὸς ἐν Ἀγίῳ ὄρει καὶ εἶτα ἐν Ἀγίῳ Ἰωάννῃ τοῦ Γδερνέτου, διαδεχθεὶς τὸν συγκτίτορα ἀδελφόν του Ἱερεμίαν εἰς τὴν ἡγουμενίαν τῆς Ἀγίας Τριάδος. Λόγιοι ἀμφότεροι ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑλληνολατινικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μονῆς ταύτης.
44. ΤΖΑΓΚΚΑΡΟΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ἱερεὺς καὶ Ἀγιογράφος ζήσας ἐν Ἐπιτανήσῳ (ἀκμή του 1688 - 1710). Εἰκόνες του εἰς τὴν Μ. Σισοσίῳν Κεφαλληνίας, μουσεῖα Μπενάκη, Λοβέρδου, Ἔθν. Πινακοθήκην ἐν Ἀθήναις κᾶ.
45. ΤΖΑΓΚΚΑΡΟΛΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ ἱερεὺς, μελογράφος. Μαθήματα μουσικᾶ περιέχονται εἰς τὸν πατριακὸν κῶδ. VOB' (1753 ἔτους).
Ἰω. Σακκελίωv, Πατριακὴ Βιβλιοθήκη, ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 211.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΤΖΑΓΚΚΑΡΟΛΩΝ: Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἀποσημειώματα. 1. Τζαγκαρόλοι Κρήτης, «Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον» Α', 1933, σσ. 284 - 285, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Τοῦ αὐτοῦ Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ πρὸς τὴν Ἰ. Μ. Γδερνέτου, Κρ. Χρ. Ε', 1951, σσ. 263 - 74, ἰδίᾳ σ. 267 σημ. 18. É L e g r a n d, BH de XVII s. V, 1903, σσ. 302 - 306 (περὶ τοῦ Βασιλείου). Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἡ Ἰ. Μονὴ Ἀγίας Τριάδος Τζαγκαρόλων ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 289 - 350 (ὅπου τὸ χρονικὸν τῆς Μονῆς καὶ αἱ ἐπιγραφαί).— Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρήτας ἀλληλογραφία Μ. Πηγᾶ σσ. 63 - 64 (ἀρ. 36) καὶ 78 - 9 (ἀρ. 52), (ἐπιστολαὶ πρὸς Ἱερεμίαν). — Δημ. Σισιλιάνου, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθ. 1935, σσ. 220 - 225 (περὶ τοῦ Στεφάνου).
46. ΤΡΙΓΩΝΗΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ, Κυδωνιεὺς υἱὸς Δημητρίου Τριγώνῃ ἐκ Χώρας Χανίων, σκευοφύλαξ καὶ προηγούμενος Μεγ. Λαύρου ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, συνέγραψε Προσκυνητάριον τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς, ἐκδοθὲν μετὰ τὸν θάνατόν του (1772). Κατὰ τοὺς ἐκεῖ ἐπιτασομένους στίχους ἀπέθανε τὸ 1757.
L e g r a n d, BH XVIII s., II, σσ. 155 - 159.
47. ΦΑΣΙΔΩΝΗΣ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, ἡγούμενος Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου τοῦ Φαραγγίτου ἐν Κρήτῃ, μαρτυρούμενος ἐν τῇ διαθήκῃ

τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου (1584)⁸¹. Ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς αὐτὸν Μελετίου τοῦ Πηγᾶ δηλοῦται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ναυτικοῦ ὁ ὁποῖος προσῆλθεν εἰς τὸν μοναχισμόν, ἐξελέγη ἡγούμενος, ἐχρησιμοποιοεῖτο ὁμοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ὡς καπετάνιος εἰς πολεμικὰ πλοῖα τῆς Γαληνοτάτης καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἔνοχον διὰ τοῦτο. Ὁ Πηγᾶς τῷ παρέχει, πολιτικώτατα, καὶ συγχώρησιν καὶ τὴν ἀδειαν! Ἠγουμένευε δὲ τότε τῆς Μονῆς Γδερνέττου (Φαραγγίτου!).

Ἡ διαθήκη τοῦ Μαργουνίου ὑπὸ Ἄθ. Παπαδ. Κεραμέως, «Βυζαντ. Χρονικά» Πετροπόλεως Α', 1894, σσ. 219 - 20, σημειοῦντος «οὗτος ἐστὶν πιθανῶς ὁ Μητροφάνης ὅπερ ὁ Μαργούνιος ἐν ἔτει 1584φ γράμμα ἔγραψε τύποις ἀνέκδοτον. (Legend, ΒΗ XVI s. II σ. XXXV)»⁸¹. Γράμμα τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὸν Μητροφάνην ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ «Κρ. Χρ.» Β', 1951, σσ. 271 - 272, πρβλ. καὶ σ. 269.

48. ΦΥΝΤΙΚΑΚΗΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ ἐκ Κεφαλᾶ Ἀποκορώνου, μαθητῆς τοῦ Κ. Κούμα, ἐχρημάτισε διδάσκαλος ἐν Ζακύνθῳ. Τὸ 1847 ἱεροδιάκονος ὢν ἐδίδασκεν ἐν τῇ Μ. Ἀγίας Τριάδος Τζαγκαρόλων. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Θ' 1932, σ. 304.
49. ΧΑΜΕΤΗΣ ΜΑΡΚΟΣ, ἱερομόναχος Κυδωνιεὺς γράφας Κιόννα εἰς τὸν ὄσιον Ἰωάννην τὸν Ξένον, φέροντα ἀχροστιχίδα: «Ἀμαρτωλὸς ἱερομόναχος Μᾶρκος Χαμετῆς». Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 316, 320 - 21.
50. ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΞ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, ἐκ Κυδωνίας πιθανῶς ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς, γενόμενος διδάσκαλος τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης ἐν τῇ Μονῇ Πάτμου Σχολῆς, ἡγούμενος τῆς Μ. Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάτμῳ καὶ εἶτα μητροπολίτης Λαοδικείας τῆς Φρυγίας († 14 Ὀκτωβρίου 1628). Ἐπιστολὴ του πρὸς Γαβριὴλ Σεβῆρον παρ' οὗ ζητεῖ ὅπως ἐπέμβῃ παρὰ ταῖς ἐνεστικαῖς ἀρχαῖς ὑπὲρ Γριμάνη τινός, κατηγορηθέντος ἐπὶ πειραιεῖς, παρὰ J. Lamius, G. Severi Epistolae, Florentiae 1754, σσ. 95 - 98 (1 Ἰουνίου 1589). Ἰεροθέου ἱερομονάχου Φλωρίδου, Νικηφόρος Χαρτοφύλαξ, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» Δ', 1884, σσ. 418 - 421.—Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Νικηφόρου τοῦ Χαρτοφύλακος, βιογραφικαὶ ἀποσημειώσεις, ΔΙΕΕ Β, 1885, σσ. 65 - 81.

Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν
Δεκέμβριος 1957

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

⁸¹ Ὁ συσχετισμὸς δὲν εἶναι ἀσφαλής. Μονὴ Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου ὑπῆρξεν εἰς τοὺς Ν. Ἡρακλείου, Ρεθύμνης καὶ Λασιθίου μόνῃ ἢ σημερινῇ γυναικεῖα τῶν Κορακιδῶν, παράρτημα ἄλλοτε τοῦ Γουβερνέττου. Ἐξ ἄλλου φαίνεται ὅτι ὁ Μητροφάνης περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ Μαργούνιος, εἶναι ὅπως διάφορος τοῦ μετὰ ταῦτα Μητροφάνους Γρηγοροπούλου, ἡγουμένου Βαλαμονέρου πρὸς ὃν ὁ Μαργούνιος ἀπήλυθε δύο ἐπιστολάς κατὰ τὰ ἔτη 1590, 1601 (περὶ ὧν πρβλ. Ch. Astruc, «Κρ. Χρ.» Γ', 1949, σ. 229 - 30, ἀρ. 81, 82).

⁸² Πρόκειται περὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 175, Astruc, "Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 243.